Eylül - Ekim 2023 Yıl 29 Sayı 133 Fiyatı 170 TL ISSN 1300-4174

Yeni Türkiye

133

bu sayıda

s i b i r y a

özel sayısı - I

bilim insanı, araştırmacı ve uzmanlardan

51 makale, inceleme ve araştırma

ALİ ARSLAN / TURAN AKKOYUN / GÜLLÜ YOLOĞLU / VƏFA ABBASOVA / FƏRRUX RƏHİMLİ / ZAFER SEVER / BİNGÜR SÖNMEZ / SÜMEYRA ÜNAL / UFUK TAVKUL / ERHAN AYDIN / MİHRİBAN AYDIN / UĞUR KARCIOĞLU / YUSUF AKBABA / ALİ YİĞİT / FEVZİYE BEYREMOVA / ERCAN ALKAYA / ANDREY DANİLOVİÇ KAKSİN / MARİYA DMİTRİYEVNA ÇERTIKOVA / AİDA EYVAZLI GÖYTÜRK / ALİ OSMAN ABDURREZZAK / ERDOĞAN ALTINKAYNAK / SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ / GÜLHAN ATNUR / KÜBRA YILDIZ ALTIN / BİRCAN CANGUL / MEHMET AÇA / MEHTAP KÜÇÜK KOTAN / ROZA KURBAN / G. SELCAN SAĞLIK / HASAN GÜZEL / FEZA TANSUĞ / SEHER KARADAĞ / MESUT KARAKULAK / İRFAN POLAT / YAŞAR KALAFAT / SERGEN ÇİRKİN / FEYZAN GÖHER BALÇIN / MUVAFFAK DURANLI / ULPETAY NİYETBAY / M. FATİH KİRİŞÇİOĞLU / EKREM ARIKOĞLU / TİMUR B. DAVLETOV / HİCRET DAŞDEMİR / ABDULLAH ELCAN / B. ŞULGİN / FATMA ZEHRA UĞURCAN / SALİH MEHMET ARÇIN / İZANRÜBA KIRAN YILMAZ / SERKAN YÜKSEL

Bu dergi Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmaktadır.

9 771300 417409 00133

Yeni Türkiye

Yıl 29 Sayı 133
Eylül - Ekim 2023
Fiyatı 170 TL
2 Ayda Bir Yayımlanır

Kurucusu
Hasan Celâl Güzel (1945-2018)

Bilim Kurulu
Şükrü Halûk Akalın / Ali Birinci / Kemal Çiçek
Giray Saynur Derman / Neslihan Durak / Mehmet Seyfettin Erol
Bilgehan Atsız Gökdağ / Akın İzmirlioğlu / Osman Karatay / Darhan Kıdırali
Timur Kocaoğlu / İlber Ortaylı / Mualla Uydu Yücel

133. Sayı Yayın Kurulu
H. Halil Afşarata / Elnur Ağayev / Şükrü Halûk Akalın / Ali Asker / Ali Birinci
Emin Çarıkçı / Kemal Çiçek / D. Mehmet Doğan / Bilgehan Atsız Gökdağ
Akın İzmirlioğlu / Osman Karatay / Sezai Özçelik

Y.T. Yayıncılık Eğitim Ltd. Şti.
Genel Yayın Yönetmeni
Ülker Güzel

Yazı İşleri Müdürü
Murat Tazegül

Satış ve Dağıtım
Murat Delibaş

Dizgi
Ali Taştepe

Baskı
Semih Ofset (0312) 341 40 75

Basıldığı Tarih
Kasım 2023

Yayın Kodu
ISSN - 1300-4174

Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi
Hacı Hasan Mahallesi 1420. Cad. No: 5 Gölbaşı/Ankara
Tel: (312) 441 42 40-441 42 60 Faks: (312) 441 42 08
Web: www.yeniturkiye.com e-posta: yeniturkiye@yeniturkiye.com

Abone Şartları
Bireysel: Yıllık 1000TL. Kurumsal: Yıllık 2000TL.
IBAN: TR34 0006 2000 1810 0006 2946 98 - Garanti Bankası Çankaya Şb.

Yeni Türkiye ulusal hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanan yazıların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

birinci cildin içindekiler Sayı: 133

Ali Arslan Sibirya'nın Stratejik Önemi ve Küresel Rekabet / 9

Turan Akkoyun Türklüğün Serin Muhafaza Alanı: Sibirya / 18

Güllü Yoloğlu Europoid Batı Türklerinin Sibirya'ya Göçü veya "Altay Teorisi"nin Yanlışlığı / 23

Vəfa Abbasova - Fərrux Rəhimli Keçmişdən Günümüzə Sibir və Sibir Türkləri / 28

Zafer Sever Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de Sibirya Tarihi Araştırmaları / 40

Bingür Sönmez Sibirya Esir Kamplarında Bulunan Sarıkamış-Kafkas Cephesi Esirleri / 45

Sümeyra Ünal Başlangıcından 19. Yüzyıl Sonuna Dek Rusya'da Sürgün Cezası ve Sibirya'nın Sürgünler ve Ağır Ceza Mahkumları Yurdu Haline Gelişi / 55

Ufuk Tavkul W. Radloff'un "Sibirya'dan" Adlı Eserinin Ad Bilim (Onomastik) Açısından Değerlendirilmesi / 67

Erhan Aydın - Mihriban Aydın Güney Sibirya Yazıtları - Adlandırma ve Sorunlar Hakkında Bir Değerlendirme / 76

Uğur Karcıoğlu Avrasya Bölgesinde Bulunan Bazı Kurganlar / 93

Yusuf Akbaba Sibirya'daki Uzak Akrabalar: Nenetslerin Kökenleri ve Siyasi Tarihleri / 101

Ali Yiğit Altay-Sayan Bölgesinde Nesilleri Tükenme Tehlikesindeki Türk Topluluklarının Yaşadıkları Yerler ve Hayat Tarzları / 108

Fevziye Beyremova Sibirya'nın Hristiyanlaştırma Süreci ve Rus Din Adamlarının Sibirya'daki Asıl Maksatları / Çev.: Ercan Alkaya / 136

Andrey Daniloviç Kaksin - Mariya Dmitriyevna Çertıkova (Rus.) Hantı Dilinde Türk Kökenli Kelimeler: Uzak Geçmişin Eğilimleri / 140

Aida Eyvazlı Göytürk Bilgelerle Sohbetler: 'Georgiy Dimitriyev Nikonov' ve 'Vasili Vasilyeviç Popov' / 147

Ali Osman Abdurrezzak Sibirya Sahası Türk Destanlarında Sosyal Hayatla İlgili Tespitler / 168

Erdoğan Altınkaynak "Manas'ın Görünen Yüzleri: Kayçılar - Akınlar - Ozanlar - Aşıklar" Projesi Kapsamında Sibirya Araştırma - Derleme - Toplama Gezisi Raporu / 177

Saadettin Yağmur Gömeç Sibirya Türklerinin İnancında Tufan ve Kıyamet Geleneği / 184

Gülhan Atnur Sibirya'daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları / 190

Kübra Yıldız Altın Güney Sibirya Türk Destanlarında Hayvanların İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme / 203

Bircan Cangul Güney Sibirya Türklerinin Geçiş Dönemlerinde Dinsel-Büyüsel Uygulamalar / 220

Mehmet Açа Anadolu'daki Çocuğun Ağır Gelen Adını Değiştirme Uygulamasını Sibirya'dan Bakarak Anlamlandırmak / 228

Mehtap Küçük Kotan Sibirya Sahası Bazı Olumsuz Tiplerde Kötülük Kategorisi / 233

Roza Kurban Siyasetçi, Eğitimci, Yazar, Tarihçi Hadi Atlasi (1876-1938) ve Sibir Tarihi / 241

G. Selcan Sağlık Wilhelm Radloff'un Hayatı ve Sibirya Türk Halklarının Kültür Dokusu Üzerine Görüşleri / 252

Hasan Güzel Kuzey Sibirya'daki Dil Ekolojisi ve Dolganca / 263

ikinci cildin içindekiler Sayı: 134

Feza Tansuğ Sibirya'da Türk Halklarının Musiki Kültürleri / 9

Feza Tansuğ Sibirya'da Türk Musikilerinin Yok Oluş Süreci / 19

Seher Karadağ Saha (Yakut) Türk Kozmogonisi / 31

Mesut Karakulak Kahramanı Yaratmak: Yermak ve Batı Sibirya Seferi / 36

İrfan Polat Türk Mitolojisinde Erlik Han ve Tarihsel Dönüşümü / 52

Güllü Yoloğlu Sibirya Türklerinin Şamanlığı / 66

Yaşar Kalafat Güney Sibirya'nın Farklı Türk Bölgelerinde ve Çuvaşistan'da Şamanizm Alan Araştırmaları / 76

Sergen Çirkin Sibirya Şamanizm'inde Demonik Varlıklar / 88

Feyzan Göher Balçın Saha Türkleri Özelinde- Melez / Hibrit Türk Çalgıları / 94

Muvaffak Duranlı Yakov İvanoviç (Jakob İogann) Lindenau ve Onun Çalışmalarında Yakutlar / 106

Erdoğan Altınkaynak - Ulpetay Niyetbay Dolganlarda Sosyal Adet ve Gelenekler / 116

M. Fatih Kirişçioğlu Er-Soğotox Destanının Kurgusu / 122

Ekrem Arıkoğlu Hakas Türkleri ve Edebiyatları / 126

Mariya Dmitriyevna Çertıkova (Rus.) Hakas ve Moğolcadaki Sözcüksel Paralellikler (Hayvancılık Sözcükleri Esasında) / 142

Timur B. Davletov Şamanizm: Hakas Türklerinin Yeniden Yükselen Manevi Değeri / 156

Ekrem Arıkoğlu Tuvalar ve Kültürleri / 162

Hicret Daşdemir Altay Türkçesinde Askerî Söz Varlığı / 174

Abdullah Elcan Altaylı Yazar Pasley Samık'ın Göktürkler Piyesi Üzerine / 183

B. Şulgin Altay Kay'ı Üzerine / Çev.: Feza Tansuğ / 194

Fatma Zehra Uğurcan Geleneğin Dönüşümü ve Kurumsallaşması: Şor Türklerinde Şaçıg ve Çıl Pajı'ndan Payram'a / 199

Salih Mehmet Arçın Repressiya Mağduru Bir Atın Ölümsüzleştiği Şarkılar / 211

Erdoğan Altınkaynak Çukçalarda Sosyal Adet ve Gelenekler / 219

Erdoğan Altınkaynak Aiza Reşetnikova Petrovna'nın Diliyle Evenkler / 225

İzanrüba Kıran Yılmaz Sibirya'dan Göç: Konya Cihanbeyli Böğrüdelik Köyü'nde Yaşayan Tatarlarda Kültür ve Müzik / 230

Serkan Yüksel Kitap Tanıtım: Türk Dilli Sibirya Halklarının Şamanizmi / 252

Altay-Sayan Bölgesinde Nesilleri Tükenme Tehlikesindeki Türk Topluluklarının Yaşadıkları Yerler ve Hayat Tarzları

Ali Yiğit*

Giriş

UNESCO tarafından 2010 yılında 3. baskısı yayınlanan Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlası (Atlas of the World's Languages in Danger)'ndaki tasnife göre Altay-Sayan bölgesindeki Tuvaca hassas, Hakasça ve Altayca kesin, Şorca ve küçük Altay topluluklarının dilleri ciddi, Tofaca ve Çulum Türkçesi kritik tehlike altındaki diller arasında, Soyatça ise nesli tükenmiş diller arasında gösterilmiştir. Yani Altay-Sayan bölgesindeki Türklerin dilleri gerekli önlemler alınmazsa, yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ana dilini konuşamayan topluluklar kültürel değerlerini kuşaklar arasında yeterince veya hiç aktaramamakta, dolayısıyla birkaç kuşak sonra da baskın kültürün bir parçası hâline gelmektedir. Dillerin yok olması, aynı zamanda kültürlerin de yok olması demektir. Bu da dillerin ve kültürlerin insanlık tarihi boyunca taşıdıkları ve yaşattıkları bilgi ve birikimin yok olması anlamına gelmektedir. Günümüz dünyasında küreselleşmenin yanında kitle iletişim araçları ve popüler kültürün yaygınlaşması, sadece az nüfuslu küçük toplulukları değil, kalabalık nüfuslu, kendine ait devleti olan, eğitim kurumları medya araçları olan toplulukları da büyük ölçüde etkilemektedir. Az nüfuslu küçük toplulukların, kendilerine ait bir etnik idari bölgelerinin bulunması, dillerinin yazılı şeklinin olması ve eğitim – öğretimde kullanılması, onların varlıklarını korumasına büyük katkı sağlamaktadır. Fakat Altay-Sayan bölgesindeki Türk topluluklarının pek çoğunun kendilerine ait bir etnik idari bölgeleri yok, kendi dillerinde eğitim – öğretim faaliyeti yürütülmemekte, dilleri sözel olarak genç nesillere aktarılmakta, alfabeleri ve yazılı metinleri bulunmamaktadır. Bu durum, bunların yok oluş süreçlerini hızlandırmakta ve sayıları günden güne azalmaktadır.

Türk milletinin geçmişi ile bağlarının günümüzde en önemli araçları olan bu toplulukların varlıklarını korumaları dillerinin, kültürlerinin kayıt altına alınması tüm Türk ülkelerinin en acil görevlerinden biridir.

Bu çalışmada Altay-Sayan bölgesinde kendi idari bölgeleri olan Tuva, Hakas ve Altay Türkleri ile önceden kendilerine ait milli bölgeleri olduğu halde sonradan lağvedilen Şor ve Tofa Türklerinden başka kendi idari bölgeleri olamayan Çulım Türkleri, Tocu Tuvaları, Telengit, Teleut, Kumandı, Tubalar, Çalkandu ve Soyotlar'ın bulundukları idari birimler içindeki nüfusları ve oranları ile bulundukları bölgelerin coğrafi özellikleri belirtilecektir. Özellikle nüfusun yıllar arasında seyri değişim ve dönüşümleri irdelenecek, anadillerini kullanma oranları ve bu konudaki giderek artan tehlikeye dikkat çekilecektir. Hayat tarzları ile dillerini ve kültürlerini koruma özellikleri arasındaki bağlantı gözler önüne serilecektir. Öncelikle bölgenin genel bir doğal çevre özelliklerini tanımlayalım.

(*) Doç. Dr., Bursa Uludağ Üni. Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü. aliyigit@uludag.edu.tr https://orcid.org/0000-0003-4723-1343

Harita 1: Altay-Sayan bölgesi

Altay-Sayan Bölgesinin Yeri, Sınırları ve Doğal Çevre Özellikleri

Altay-Sayan dağları Asya'nın merkezinde, kuzeybatı Moğolistan ile güney Sibirya arasında Rusya, Moğolistan, Kazakistan ve Çin'in bir araya geldiği bir bölgede yer alır. Yenisey, Obi ve İrtiş nehirlerinin kaynakları olan dağ sıraları ve bunlar arasında yer alan havzalardan oluşur. Bunların başlıcaları, Altay dağları, Salayır sırtları, Kuznetz Alatau, Tannu-Ola, Batı ve Doğu Sayan dağları, Doğu Tuva platoları, Kuznetz, Minusin ve Tuva havzalarıdır. Altay dağları Rusya'nın Kazakistan ve Doğu Türkistan sınırından Moğolistan'a uzanır. Moğolistan'da Moğol Altayları ve Gobi Altayları adını alır. Ayrıca Sayanların güney kesimleri, Sangilen ve Hangay dağları da Moğolistan topraklarındadır. Rusya, Moğolistan, Kazakistan ve Doğu Türkistan (Çin)'ın kavşak noktasında yer alan Altay-Sayan dağlarının batıdan doğuya uzunluğu 1600 km, kuzeyden güneye uzunluğu da 1300 km'dir. 1.065.000 km² genişliğinde bir alanı kaplayan Altay-Sayan bölgesinin % 62'si Rusya, % 29'u Moğolistan, % 5'i Kazakistan ve % 4'ü de Çin topraklarında yer alır (Mandych, 2006). Rusya'nın Altay, Hakasya ve Tuva cumhuriyetlerinin tamamını, Kemerovo oblastının tamamına yakınını, Novosibir ve İrkut oblastları, Altay ve Krasnoyar krayları ile Buryatya Özerk Cumhuriyetinin bir kısım topraklarını kapsar. Çin'in Şinciang Uygur Özerk Bölgesi'nin (Doğu Türkistan) Altay vilayeti ve Kazakistan'ın Doğu Kazakistan eyaletinin az bir kısmı ile Moğolistan'ın Bayan-Ölgiy ve Uvs aimaglarının tamamı, Hovd ve Hövsgöl'ün büyük bir kısmı ile Govi-Altay ve Zavhan aimaglarının bir kısım toprakları da Altay-Sayan bölgesi içinde yer alır (Harita 1).

Altay-Sayan dağlarının en yüksek noktaları, Katun sırtındaki iki başlı Beluka (4506 ve 4400 m) ve Tavan-Bogdo-Ula dağ düğümüdür (4374, 4360 ve 3981 m). Altay-Sayan bölgesinin dağlar arası havzalarının en alçak noktası 240 m ile Minusin'de yer alır. Tuva 640 m, Ubsunur 753 ve Büyük Göller Havzası 1028 m'dir (URL-1). Altay-Sayan bölgesi aynı zamanda en önemli akarsu havzaları kavşağıdır. Kuzey Buz denizine akan Yenisey, Obi ve İrtiş ırmaklarının kaynakla-

Tablo 1. Rusya'nın Altay-Sayan bölgesinde yer alan idari birimlerinin alanı, 2002, 2010 ve 2021 toplam nüfusları ve Türk nüfus miktarı ve oranı

İdari Birim	*Alanı* (km²)	*2002*			*2010*			*2021*		
		Toplam nüfus	*Türk nüfusu*	*Türk oranı (%)*	*Toplam nüfus*	*Türk nüfusu*	*Türk oranı (%)*	*Toplam nüfus*	*Türk nüfusu*	*Türk oranı (%)*
Tuva Cum.	168.600	305.510	238.893	78,2	307.930	251.949	82,9	336.651	281.221	89,1
Altay Cum.	92.900	202.947	75.838	37,4	206.168	84.203	41,5	210.924	88.325	44,6
Hakasya Cum.	61.600	546.072	77.623	14,2	532.403	76.202	14,6	534.795	64.721	14,9
Krasnoyar Krayı*	175.557	2.261.846	100.899	3,5	2.240.400	99.491	3,7	2.371.303	74.633	2,9
Novosibir Oblastı*	27.514	318.636	58.209	2,2	310.625	70.081	2,8	285.692	48.614	2,1
Kemerovo Oblastı	95.700	2.899.142	96.816	3,3	2.763.135	82.031	3,0	2.600.923	48.463	2,1
Irkut Oblastı*	94.256	190.354	50.033	2,0	218.768	48.688	2,1	189.732	31.256	1,5
Altay Krayı*	34.080	160.797	34.335	1,3	140.034	30.486	1,3	113.903	19.127	1,0
Buryatya Cum.*	38.394	28.735	14.266	1,5	28.025	18.034	1,9	25.968	15.871	1,7
TOPLAM	*788.601*	*6.914.039*	*746.912*	*4,8*	*6.747.488*	*761.165*	*5,0*	*6.669.891*	*672.231*	*4,5*

Kaynak: Rus Federal Devlet İstatistik Servisi (Rosstat),
*Altay-Sayan bölgesinde yer alan rayonların toplam alanı ve nüfusu

rını oluşturan Altay-Sayan dağları, Çungarya ve Moğolistan'ın bir dizi farklı büyüklükteki kapalı havzalarını da besler. Dünyanın en derin (1626 m) ve en büyük (31.500 km²) tatlı su gölü olan Baykal gölü de bölgenin doğu sınırında yer alır. Yenisey havzasına açılan Baykal'ın kaynaklarının bir kısmı Altay-Sayan bölgesindedir. Bu arada, Altay sıradağları üzerinde yaklaşık 1500 tane buzul bulunmaktadır. Özellikle Tavan-Bogdo-Ula dağ kavşağında yoğunlaşan buzul sahasının toplam alanı 910 km²'yi bulur (Harita 2).

Şiddetli karasal bir iklime sahip olan Altay-Sayan bölgesi çok soğuk kışlar ve serin

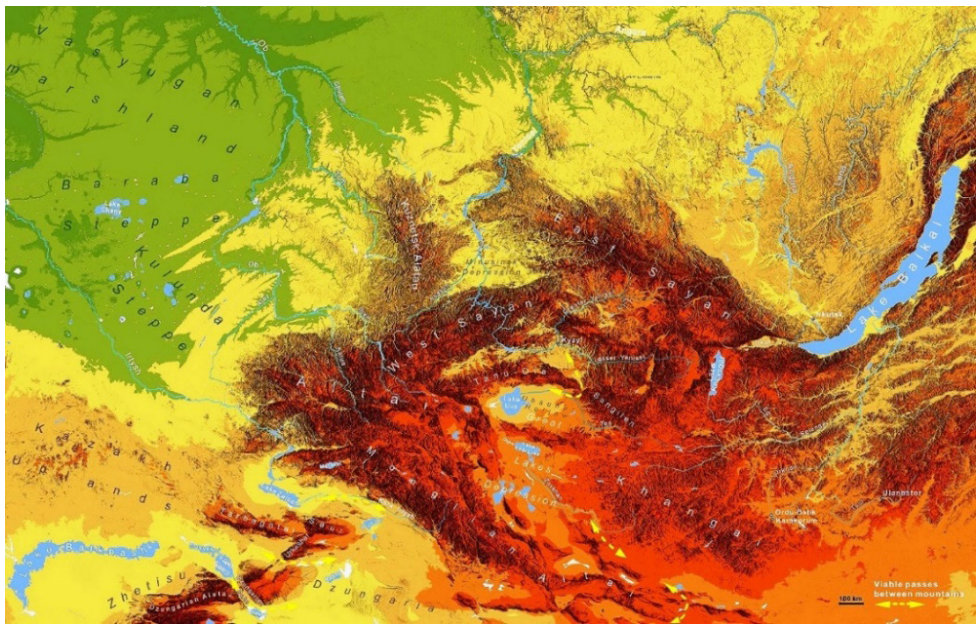

Harita 2: Altay-Sayan bölgesinin fiziki haritası

yazlar ile karakterize olur. Genel olarak batı hava kütlelerinin etkisi altında olan Altay-Sayan bölgesinde, dağlarının eteklerinde orta kuşağın karasal etkileri önemli ölçüde hissedilir. Bölge ikliminin en bariz özelliği orografik şartların, dikey iklim kuşakları, düzensiz yağış ve sıcaklık değişimleri ile dağ-vadi rüzgârlarının gelişimi gibi keskin iklimsel zıtlıklar içermesidir. Bu nedenle bölgenin belirli yerlerinde iklimde gözle görülür farklılıklar gözlemlenebilir. Bölgenin batısında yer alan ve batı hava kütlelerinden daha fazla etkilenen Altay ve Kuznetz Alatau iklimi daha az karasaldır. Sayan dağlarının doğusunda yer alan kapalı havzalar ve özellikle Tuva havzası iklimi; şiddetli karasaldır (URL-2).

Altay-Sayan bölgesinde yağışların yaklaşık 1/3'i yazın düşer, onu güz ve kış izler, en az yağış bahar aylarında görülür. Bölgenin batı ve kuzey tarafları daha fazla yağış alır, güney ve doğu kesimleri az yağışlıdır. Bölgedeki en yüksek sırtlarda yıllık yağış miktarı 1200-1500 mm'ye kadar ulaşır. Katun sırtının batısında 2500 mm'yi bulur. Havzalarda yaklaşık 200-300 mm olan yağış miktarı Çuya ve Kemçin'de 100-200 mm ile en az miktarına düşer (URL-2).

Ocak ayı ortalama sıcaklıkları Altay'ın eteklerinde -16,-18 °C'den, Tuva havzasında -34 °C'ye kadar düşer. Kışın dağların yamaçlarında, sıcaklık biraz daha yüksektir. Bu durum sıcaklık terselmeleri (inversiyon) ile ilişkilidir. Kışın esen, zayıf güneybatı rüzgârları bazen sırtları geçerek kuzey yamaçlarda sıcaklığın artmasına katkıda bulunurlar. En büyük kar miktarı Altay ve Sayan Dağları'nın rüzgârlı yamaçlarında birikir (150-200 cm kadar). Bölgenin batısında kar sınırının yüksekliği Altaylarda 2300 m'ye ulaşır ve doğuda Sayanlarda Çikaçev sırtında 3500 m'ye ve Munku-Sardık dağında 2940 m'ye kadar yükselir. Güncel buzullaşma Altaylar'da yoğunlaşmıştır. Burada toplam 900 km^2 alana sahip 1300 buzul bilinmektedir. Sayan Dağları'nda sadece Doğu Sayanlarının en yüksek kesimlerinde buzullaşma görülür. Altay-Sayan bölgesinde yazlar serindir. Dağlarda ortalama Temmuz sıcaklığı yaklaşık +10-15 °C, eteklerde +16-18 °C, dağlar arası havzalarda +19-20 °C'dir (URL-2).

Sibirya'nın boreal orman kuşağı ile Orta Asya'nın çöl ve yarı çölleri arasında yer alan Altay-Sayan bölgesi, bitki çeşitliliğinin fazlalığı açısından Orta kuşağın en önemli merkezlerinden biridir. Bölge, yüksek dağ taygası, dağ tundrası, karışık ormanlar, bozkırlar, çöl ve yarı çöller ile sulak alanlardan oluşan, coğrafi olarak farklı biyomları içerir. Bölge alanının yarısı orman ekosistemleri, ¼'i bozkırlar ve % 16'sı dağ tundrası, % 6'sı alpin ve subalpin çayırlar ve % 4'ü de çöl ve yarı çöllerden oluşur (Mandych, 2006). Dikey iklim değişiklikleri ve çeşitli dağlar arası çöküntü alanlarının yalıtılmışlığı, Altay-Sayan'ın bitki varlığının zenginliğini belirler. Bölgede 317'si endemik olmak üzere 700 tehdit altındaki veya nadir tür dahil olmak üzere 3.726 damarlı bitki türü kayıtlıdır; faunası, % 6'sı endemik olan 680 türden oluşmaktadır (Kupriyanov vd. 2003). Benzersiz bir biyolojik çeşitliliğe sahip Altay-Sayan ekosistemi son buzul çağından bu yana nispeten çok az değişmiştir. Sayga, nerpa (Baykal foku) ve yerel olarak irbis (Uncia uncia) olarak adlandırılan kar leoparı gibi nesli tükenmekte olan türlere ev sahipliği yapmaktadır. Diğer memeliler arasında, dünyanın en büyük yaban koyunu türü olan Argali (Ovis ammon), Moğol sayga antilobu, Sibirya maralı, Asya dağ keçisi, Pallas kedisi, Misk geyiği, Sibirya dağ keçisi, Ren geyiği, samur, dağ sıçanı ve diğerleri bulunur. Bu nedenle devam eden uluslararası ve bölgesel çevre koruma girişimlerinin odak noktasıdır. Dünya Yaban Hayatı Fonu (WWF)'na göre; Altay-Sayan ekolojik bölgesi, dünyanın el değmemiş son kalan alanlarından biridir. Bölgede 691 omurgalı hayvan türü vardır. Bunların 49'u nadir ve nesli tehlike altında olarak listelenmiştir. Bunlar arasında; 77 balık türü, 8 amfibi türü, 25 sürüngen türü, 425 kuş türü ve 143 memeli türü vardır (URL-8). Colin Barras'a göre, Altay-Sayan bölgesinde-

ki memelilerin karışımı, dünyadaki diğer herhangi bir bölgedeki memeli varlığıyla karşılaştırıldığında, son buzul çağından bu yana en az değişenler arasında yer alıyor. Zaman içindeki kararlılığı, hem buzul çağları sırasında, hem de buzul çağları arasında bozkır faunası için bir sığınak görevi görmüş olabileceğini düşündürmektedir (Barras, 2014). Altay-Sayan bölgesinde üç büyük koruma alanı vardır. Altay ve Katun doğal rezervlerinden oluşan Altay'ın Altın Dağları, Teletskoye Gölü, Beluka Dağı ve Ukok Platosu; Bölgenin doğu sınırının bir parçasını oluşturan Baykal Gölü ve Büyük Göller Havzası'ndaki Uvs Nuur Havzası UNESCO Dünya Kültür ve Doğal Miras Alanları arasındadır.

Doğal ortamı bu kadar ender, hassas ve özel tür ve ortamlar açısından çeşitlilik sergileyen Altay-Sayan bölgesi, dört ana dil grubuna (Türkçe, Moğolca, Rusça ve Çin-Tibet) mensup 20'den fazla yerli etnik grup ile de kültürel açıdan çeşitlilik gösterir. Ayrıca Hıristiyanlık, İslam, Budizm, Tengrizm ve Şamanizm gibi çeşitli dinler de vardır (URL-8). Rusya Bilimler Akademisi'nde coğrafyacı olan Anatoliy Mandych'e göre; yüzyıllar boyunca Avrupa ve Asya medeniyetlerinin kavşağında yer alan bölge, büyük tarihi hazinelere ev sahipliği yapmaktadır. Bölgenin kadim tarihi o kadar benzersizdir ki, birçok tarihçi ve arkeolog burayı "medeniyetin beşiği" olarak adlandırıyor. Antik tarihi anıtlar, uyumlu ve ayrılmaz bir bütünlük oluşturacak şekilde doğal manzaraya entegre edilmiştir. Bölgede, bazıları Mısır piramitleri kadar eski olan binlerce petroglif, mağara resmi, antik mezar höyükleri, menhirler[1], steller, tümülüsler ve diğer antik anıtlar bulunuyor (Mandych, 2006).

Altay-Sayan bölgesi, 2010 yılında keşfedilen yeni bir insan türü olan Denisovalıların 40 bin yıllık fosilleri ile ünlü Denisova (Altayca: Аю-Таш; Ayu Taş) mağarasına ev sahipliği yapmaktadır. Mağarada Neandertal kemikleri ve Homo sapiens tarafından yapılmış aletler bulunmuştur. Böylece burası Dünyada üç homininin de yaşadığı bilinen tek yerdir. Altay-Sayan'daki koşullar sabittir. Bu nedenle eski insanlar buzul değişimleri sırasında buraya sığınmış ve çeşitli av türleriyle geçinmiş olabilir (Gibbons, 2011). Bölgedeki bir başka antik arkeolojik alan da MÖ 35 bine tarihlenen Hakasya'daki Malaya Sıya'dır (Mandych, 2006).

Altay-Sayan bölgesi pek çok tarihçiye göre Türklerin ana yurdudur. Ergenekon destanında bahsedilen yerin Altay dağlarında bir yer olduğu tahmini yaygın bir görüştür. Göktürk kitabeleri ve Çin kaynaklarından çıkan sonuç da; Türklerin anayurdunun Altay-Sayan bölgesinde, Baykal gölünün güneybatısına düşen Yenisey-Orkun bölgesi olması gerektiğini gösteriyor. Yani bu bölge Türkler için Kutlu Ötüken topraklarıdır (Gömeç, 2018). Yapılan son çalışmalarda dilbilimsel, arkeolojik ve genetik tablolar, bugünkü Tuva Cumhuriyeti topraklarındaki Uyuk kültürünün (İskit-Sibirya), Erken Proto-Türk anavatanını, yani bilinen tüm Türk dillerinin atalarının dilini konuşan topluluğun en olası temsilcisi olduğunu göstermektedir. Altay Krayı'ndaki Pazırık'ın daha büyük bir "İskit" kültürel akışına ve Güney Sibirya'daki İran hidronim bölgesiyle çakışmasına rağmen benzer kültürel ve genetik profili, onun muhtemelen İran dili konuşan bir nüfusa hâkim olan Türk elitlerinden oluşan bir topluluk olduğunu gösteriyor (Quiles, 2021).

Türklerin en eski yurdu olarak görülen Altay-Sayan Dağları Bölgesi'nde bugün de dağınık olarak çeşitli Türk boyları yaşamaktadır. Toplam nüfusları yarım milyonu geçen Altay-Sayan Türkleri'nin başlıcaları şunlardır: Tuva, Hakas, Altay, Şor ve Tofalar. Daha önceki sayımlarda nüfusları ayrıca verilmeyen Çulım Türkleri Hakaslar içinde; Telengitler, Teleutlar, Kumandılar, Tubalar ve Çalkandular, Altay Türkleri içinde; Soyotlar da Buryat nüfus içerisinde gösteriliyordu. 2002 sayımından sonra bu toplulukların nüfusları

(1) *Menhirler*, 10-12 metre yüksekliğinde dev taşlardır (Megalit). Menhirlerin çoğunun mezar taşı (Balbal) olduğu ispatlanmıştır. *Steller*, dikilmiş, yüksekliği eninden uzun yekpare bir taştan oluşan yapıttır.

Harita 3: Altay-Sayan bölgesinin etnik haritası

da ayrıca yer almıştır. Yine bu sayımda Tuva nüfus içinde Tojuların nüfusu ayrıca gösterilmiştir. Bölgenin yerleşik nüfusu içerisinde Kazaklar da yer almaktadır. Kazaklar sadece Kazakistan ve Rusya'nın değil, aynı zamanda Doğu Türkistan ve Moğolistan'ın da yerleşik nüfusu içinde yer alır. Moğolistan topraklarında Kazaklardan başka, Tuvalılar (Uryanhaylar), Duhalar (Tsaatan) ve Türk asıllı olmalarına rağmen Moğolca konuşan Hotonlar ile Darhadlar da bulunmaktadır. Ayrıca Moğolistan'da çoğunluğu tüccar olan az sayıda Özbek ve Uygur Türkü de yaşamaktadır.

Sibirya'nın güneyinde yer alan Altay-Sayan dağları bölgesinde dağınık olarak yaşayan Türk boylarından Tuva, Hakas ve Altay Türkleri adına özerk cumhuriyetler oluşturulmuştur. Şor ve Tofa Türklerinin de eskiden kendilerine ait resmi bir bölgeleri vardı. Bu toplulukların toplam nüfusları yarım milyonu geçmektedir. Bu bölümde, Tuva, Hakas, Çulım, Altay, Telengit, Teleut, Kumandı, Tubalar, Çalkandu, Şor, Tofa ve Soyotlar'ın bulundukları idari birimler içindeki nüfusları ve oranları ile bulundukları bölgelerin coğrafi özellikleri belirtilecektir (Harita 3). Altay, Hakas ve Tuva özerk cumhuriyetlerinin coğrafi özellikleri ele alınacak, kendilerine ait idari birimleri olmayan Türk grupları da bulundukları coğrafi bölge ve idari birimler itibariyle tanımlanacaklardır.

Tuva Türkleri ve Tuva Özerk Cumhuriyeti

2021 sayımında Rusya Federasyonu'nda toplam sayıları 295.384 olan Tuva Türklerinin % 89'u kendi ülkelerinde, % 9'u da komşu ülkelerde yaşamaktadır (Harita 4). Ayrıca 31.375 (2020) kişi de Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Eskiden Soyotlar ya da Uryanhaylar olarak da bilinen Tuva Türkleri, Moğolcadan etkilenmiş bir Türk dili konuşan, Budizm, Şamanizm ve Lamaizm karışımı bir inanca sahip topluluktur (Fridman, 2002). Tuva Türkleri Sibirya bölgesindeki benliğine en fazla bağlı olan Türk topluluğudur. Toplumun % 96'sı anadilini bilmektedir. Tuvalılar içinde top-

Tablo 2: 1989, 2002, 2010 ve 2021 nüfus sayımlarına göre Altay-Sayan Türk topluluklarının RF içindeki nüfusları

Türk Topluluğu	*1989**	*2002*	*2010*	*2021*
Tuvalar	206.160	243.442	263.934	295.384
Toju Tuvaları		4.442	1.858	7.278
Hakasyalılar	79.254	75.622	72.959	61.365
Çulımlar		656	355	382
Altaylılar	69.409	67.239	74.238	78.125
Tubalar		2.399	3.712	2.730
Telengitler		1.565	1.965	3.620
Çalkandular		855	1.181	1.290
Kumandılar		3.114	2.892	2.408
Teleutlar		2.650	2.643	2.217
Şorlar	15.745	13.975	12.888	10.507
Tofalar	722	837	762	719
Soyotlar		2.769	3.608	4.368
Kazaklar	635.865	653.962	647.732	591.970
Bölgedeki Türklerin Toplam Nüfusu	*1.007.155*	*1.073.527*	*1.090.727*	*1.062.363*
RF'ndaki Türklerin Toplam Nüfusu	*11.218.933*	*12.175.918*	*12.061.095*	*11.339.976*
RF Toplam Nüfusu	*147.021.869*	*145.166.731*	*142.856.536*	*147.182.123*

*Çulım Türkleri Hakasların; Soyotlar Buryatların; Kumandı, Telengit, Teleut, Tubalar ve Çelkan Türkleri de Altaylıların içinde gösterilmiş. Kaynak: Rosstat

lam nüfusları 2002'de 4.442, 2010'da 1.858, 2021'de 7.278 olan ve Tuva'da belli bir bölgede kırsal kesimde yaşayan Tuva-Tojular olarak adlandırılan bir alt grup bulunmaktadır. Bu topluluğun da anadilini kullanma oranı çok yüksektir. Tuva, Moğolistan ile sınırı olan ve bir ara Moğolistan'a bağlı kalmış bir ülkedir. Bu nedenle Tuva Türklerinden 2.800 kişi Moğolca da bilmektedir (Tablo 3).

Tuva Özerk Cumhuriyetinin Yeri ve Sınırları: Yenisey ırmağının yukarı havzasında yer alan Tuva Özerk Cumhuriyeti, doğudan Buryatya Özerk Cumhuriyeti, kuzeydoğudan İrkut oblastı, kuzeyden Krasnoyar krayı, kuzey-batıdan Hakasya Özerk Cumhuriyeti, batıdan Altay Özerk Cumhuriyeti ve güneyden Moğolistan'la komşudur (Harita 5). Doğu-batı yönünde 700 km kuzey-güney yönünde 450 km uzunluğa sahip olan ülkenin alanı 168.600 km^2'dir. 2021'de 336.651 kişi nüfusa sahip olan ülkenin başşehri 125 bin nüfuslu Kızıl'dır.

Doğal Çevre Özellikleri: 4/5'ü dağlık alanlardan oluşan ülkenin başlıca yeryüzü şekilleri Yenisey ırmağının iki ana kolunun sularını topladığı Tuva ve Toja havzalarıdır. Aralarında kuzeybatıdaki Batı (Zapadni) Sayanlar'la kuzeydoğudaki Doğu (Vostoçni) Sayanlar'ın bulunduğu yüksek dağ sıraları bu iki havzayı kuşatır. Sayanların en yüksek dorukları 3970 m dir. Sert bir kara ikliminin hüküm sürdüğü Tannı-Tuva bölgesinde soğuk ve kurak bir kış mevsimi görülmekte, ocak ayı ortalaması –22 ile –25 °C arasında değişmektedir. Yaz aylarında ise sıcaklık 15-20 °C arasındadır. Havza tabanlarında 150-400 mm arasında olan yıllık yağış miktarı, dağlarda 500-1000 mm arasındadır. Ülkenin doğusundaki dağların üzerinde biraz orman var ise de batı kısmı kurak ve çıplak sahadır. Dağlar üzerinde çok sayıda buzul gölleri yer alır. Kı-

Tablo 3: Tuva Türklerinin Rusya Federasyonu içindeki dağılımı.

İdari Birimler	*2021*	*%*	*2010*	*%*	*2002*	*%*	*1989*	*%*
Toplam	*295.384*	*100*	*263.934*	*100*	*243.442*	*100*	*206.160*	*100*
Tuva Cum.	279.789	94,7	249.299	94,5	235.313	96,7	198.448	96,3
Krasnoyar Krayı	2.719	0,9	2.939	1,1	1.492	0,6	2.049	1,0
Hakasya	2.051	0,7	936	0,4	494	0,2	521	0,3
Novosibir	1.308	0,4	1.252	0,5	526	0,2	417	0,2
Buryatya	1.124	0,4	909	0,3	405	0,2	476	0,2
İrkut	990	0,3	1.674	0,6	513	0,2	554	0,3
Moskova	867	0,3	792	0,3	505	0,2	299	0,1
Kuzbas	822	0,3	721	0,3	261	0,1	374	0,2
Tom	694	0,2	983	0,4	197	0,1	191	0,1
St.Petersburg	556	0,2	473	0,2	296	0,1	224	0,1
Tümen	313	0,1	132	0,1	20	0,0	44	0,0
Altay Krayı	293	0,1	539	0,2	327	0,1	315	0,2
Om	168	0,1	347	0,1	105	0,0	138	0,1
Altay Cum.	116	0,0	158	0,1	22	0,0	65	0,0
Diğer	3.574	1,2	2.780	1,1	2.966	1,2	2.045	1,0

Kaynak: Rosstat

Harita 4: Tuva Türklerinin idari birimlerdeki oranları

sacası ülke toprakları hem Sibirya taygasının, hem de Orta Asya bozkırlarının özelliklerini taşıyan bir bölgede bulunur.

Ekonomik Kaynakları: Tuva'nın ekonomisinde tarım sektörü ağırlıklıdır. Geleneksel uğraşları avcılık ve çobanlıktır. Tarıma elverişli toprak miktarı 585 bin ha'dır. Bunun yaklaşık 1/10'de tahıl ve çeşitli sebzeler üretilir. Ülkede yılda 115.000 ton hububat, 27.000 ton patates ve 7 bin ton sebze üretilir. Darı üretimi ve balıkçılık öteden beri ek bir

Tablo 4: Tuva Özerk Cumhuriyeti'nin etnik yapısı.

Topluluk	*1959*	*(%)*	*1970*	*(%)*	*1979*	*(%)*	*1989*	*(%)*	*2002*	*(%)*	*2010*	*(%)*	*2021*	*(%)*
Tuvalı	97.996	57,0	135.306	58,6	161.888	60,5	198.448	64,3	235.313	77,0	249.299	81,0	279.789	83,1
Rus	68.924	40,1	88.385	38,3	96.793	36,2	98.831	32,0	61.442	20,1	49.434	16,1	31.927	9,5
Tuva-Tocin									4.435	1,5	1.856	0,6	7.189	2,1
Kırgız			5	0,0	13	0,0	64	0,0	520	0,2	628	0,2	378	0,1
Hakas	1.726	1,0	2.120	0,9	2.193	0,8	2.258	0,7	1.219	0,4	877	0,3	359	0,1
Çinli			15	0,0	12	0,0	3	0,0	18	0,0	33	0,0	223	0,1
Buryat	263	0,2	372	0,2	448	0,2	570	0,2	436	0,1	313	0,1	180	0,1
Tatar	481	0,3	822	0,4	988	0,4	1.071	0,3	584	0,2	352	0,1	180	0,1
Ukraynalı	1.105	0,6	1.466	0,6	1.729	0,6	2.208	0,7	832	0,3	493	0,2	107	0,0
Diğerleri	1.433	0,8	2.373	1,0	3.535	1,3	5.104	1,7	711	0,2	4.645	1,5	16.319	4,8
TOPLAM	*171.928*		*230.864*		*267.599*		*308.557*		*305.510*		*307.930*		*336.651*	

Kaynak: Rosstat

Harita 5: Tuva Cumhuriyetinin konumu

gelir kaynağıdır, hayvancılık da önemli yer tutar. Ülkede 1.229.000 baş davar, 201 bin baş sığır, 71 bin baş domuz, 39 bin baş at ve 9 bin baş geyik yetiştirilmektedir. Ülkenin yıllık 24 bin ton et, 500 ton tereyağı, 76 bin ton süt, 2.325 ton yün ve 61 milyon adet yumurta üretimi bulunmaktadır.

Tuva'nın önemli ekonomik zenginlikleri ender bulunan madenler, kömür (rezerv 703 milyon ton, yıllık üretim 700 bin ton), demir, cıva (rezerv 300 milyon ton), krom (rezerv 30 milyon ton), kaya tuzu (rezerv 6 milyon ton), kobalt, asbest ve altın ile çeşitli inşaat malzemeleridir. Sanayide önemli yeri hammadde çıkarılması faaliyetleri almaktadır. Ülke sanayinin başlıca kolları arasında, gıda, deri, kereste ve inşaat malzemeleri üretimi başta gelir. Ülkenin en önemli fabrikası koyun deri ve kürkünden ceket, palto ve halı

üretimi yapan tesislerdir. Ülke yüzölçümünün % 50'sini kaplayan ormanlardan, yıllık 425 bin m^3 kereste ve 174 bin m^3 orman ürünleri imalatı gerçekleştirilmektedir. Sanayi tesislerinin büyük bir kısmı Kızıl'da toplanmıştır. Akdovurak'daki asbestli yapı malzemeleri tesisleri ile kömür çıkarılan Çadan'da termik santral taşradaki en önemli kuruluşlardır.

Dağlık bir ülke olan Tuva'da demiryolu ağı yoktur. Ancak ülkeden üç önemli otoyol geçer. Bunlar Abakan-Kızıl-Erzin otoyolu ile Kızıl-Akdovurak ve Akdovurak-Abakan otoyollarıdır. Ayrıca Yenisey ırmağında suyolu taşımacılığı yapılmaktadır. Moskova'dan direk uçuşlar olmamakla birlikte Abakan ve Krasnoyar üzerinden Kızıl'a aktarmalı seferler bulunmaktadır. Kızıl-Abakan arası 438, Kızıl- Krasnoyar arası 846 km.dir.

İdarî Yapı ve Nüfus Özellikleri: Tuva toprakları 6.-8. yy arasında Uygur devletinin hâkimiyetinde kalmış, 9.-12. yy'da da eski Kırgız devletinin bir parçası olmuştur. 13.-18. yy Moğol hâkimiyeti altında bulunan Tuva'da Budizm'in etkisi de artmıştır. 1757–1911 tarihleri arasında Çin hâkimiyetine geçmiştir. 1860'da Çin-Rus antlaşması gereğince Rus tüccar ve göçmenlerine, o günkü adı ile Uryanhay-Uygurlar'ın ülkesinde yerleşme izni verilmiş, milliyetçi Tuva halkı nüfusunun azlığına bakmayarak 1911'de Çin'de Sun Yat Sen liderliğinde yapılan ihtilali fırsat bilerek bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat bu bağımsızlık uzun ömürlü olmamış ve 3 yıl sonra Rusya'nın himayesi kabul edilmek zorunda kalınmıştır. 1921'de Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiş ve 1926'da da adı Tuva Halk Cumhuriyetine dönüştürülmüştür. Sovyetler Birliği içinde ittifak bir cumhuriyet olan Tuva ülkesine, henüz II. Dünya Savaşı devam ederken 11 Ekim 1944'de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı bir özerk bölgesi statüsü verilmiştir. Tuva'nın bu statüsü 1961'de değiştirilerek RSFSC'ye bağlı ÖSSC haline getirilmiştir.

Tuva Özerk Cumhuriyeti idarî açıdan 16 küçük bölgeye (rayon) ayrılmıştır. Ülkede başta başşehir Kızıl olmak üzere beş şehir (Ak-Dovurak 14 bin, Şagonar 12 bin, Çadan 10 bin ve Turan 5 bin) ve üç kasaba yerleşmesi (Kaahem 10 bin) vardır. 1914'de kurulmuş olan ve adı 1926'ya kadar iki nehrin birleştiği yer anlamındaki Hem Beldir olan 110 bin nüfuslu Kızıl şehri, Asya kıtasının geometrik merkezi olarak hesaplanmıştır. Ülke nüfusunun % 45'i şehirlerde % 55'i kırsal kesimde yaşamaktadır. Geleneksel Tuva barınakları step bölgelerine özgü yurt adı verilen keçe çadırlarla, ağaç kabuğundan yapılma, Sibirya'ya özgü huni biçiminde çadırlardan oluşur.

Toju Tuvaları

Tuva'nın her bölgesinin sakinleri, hem sosyal ve ekonomik örgütlenme alanında, hem de kültürel alanda kendi farklılıklarına sahiptir. En orijinal ve farklı etnik grup ise Toju Tuvalılarıdır (kendi söyleyişleri ile Tojular). Doğu Sayan dağlarının batı eteklerinde nehir boylarında yaşarlar. Toju bölgesi her yönden yüksek sıradağlarla çevrili, % 62'si ormanlarla kaplı, arazinin düz kısımları da yer yer bataklıktır. Bölge, zirvelerden inen ve Ulug-Hem (Yenisey) ile Biy-Hem nehirlerine birleşen çok sayıda derelere ve göllere sahiptir. Doğal kaynaklar açısından zengin olan bölge, ekolojik olarak temiz ve sakindir. İdari olarak Tuva cumhuriyetinin Todzhinsky kojûn'u (Tojha ilçesi) içerisinde yer alır. 44,8 bin km^2'lik alanı ile ülke arazisinin % 26,2'sine karşılık gelen Tojha'nın toplam nüfusu 2021'de 6.667 kişidir. Bölge, 100 km^2'ye 15 kişi nüfus yoğunluğu ile çok sakindir. Bölge nüfusunun % 54'ünü oluşturan Toju Tuvalılarının yaşadıkları köyler ve nüfusları şöyledir: Adır-Kejig (1096), İy (1077), Sıstıg-Kem (155) ve Çazılar (119). Ayrıca Toju Tuvalılarının yaşadıkları bir başka yer ülkenin doğusundaki Tere-Hol kojûn'unun Kungurtug (1.785) köyüdür. Yıllara göre toplam sayıları Tablo 4'Te verilmiştir. Fakat burada tuhaf olan şey, 2002'de 4.442 olan nüfusun

% 42 azalarak 2010'da 1.858'e düşmesi, ardından % 392 artarak 2021'de 7.278'e çıkmasıdır (Tablo 5). Böyle bir nüfus değişimi/dönüşümü olamaz, bu bir sayım hatasıdır. Önceki sayımlarda Toju Tuvaları, Tuva toplam kitlesinden ayrılmadan sayıldığı için, son nüfus sayımlarında da tutarsızlık nedeniyle yerli nüfusun sayısındaki büyüme veya azalma dinamiklerini anlamak zordur.

Tablo 5: Toju Tuvalarının idari birimlere ve sayım yıllarına göre nüfusu

İdari Birim	*2002*	%	*2010*	%	*2021*	%
Toju Tuvaları	4.442	100	1.858	100	7.278	100
Tuva Cumhuriyeti	4.435	99,8	1.856	99,9	7.189	98,8
Diğer	7	0,2	2	0,1	89	1,2

Kaynak: Rosstat

Toju Tuvaları'nın geleneksel ekonomik faaliyet türleri, ren geyiği gütmek, balık tutmak, avlanmak ve orman meyveleri toplamaktır. Toju Tuvaları kışın köylerde veya kış kamplarında yaşar ve yazın geniş dağ otlaklarında dolaşırlar, avlanmak için taygaya veya balık için nehir kıyılarına ve göllere giderler. Kışın da av yapılır. Geyik çobanının veya avcının meskeni, huş ağacı kabuğundan veya geyik derisinden yapılmış bir çadırdır, ancak ahşap kulübeler ve sıradan yurtlar da vardır. Toju Tuvalarının geleneksel konutları olan "ahbap" günümüzde giderek daha az kullanılmaktadır. Toju Tuvaları'nın geleneksel inançları Şamani bir inanç sistemidir. Ritüeller, çevredeki doğa ile iç içe geçmiştir. Doğadaki her bir şeyin, her ağacın, her gölün veya nehrin, hatta küçük bir dağın kendi ruhu vardır. Dünya Yukarı, Orta ve Aşağı olmak üzere üç âleme ayrılmıştır. Şamanlar, insanlar ve ruhlar arasındaki arabuluculardır.

Toju Tuvalarının anadillerini bilme oranı çok yüksektir. 2021 nüfus sayımında 7.293 kişi milliyetini Toju-Tuva olarak beyan etmiş, bunlardan anadilini belirtenlerin sayısı 7.232 kişidir. Bunların dağılımı; 7.168 kişi Toju Tuvacası, 61'i Rusça, 3'ü de diğer bir dil belirtmiştir. Toju Tuvaların diğer topluluklardan uzaklarda kendi başlarına yaşamaları onların dillerini ve kültürlerini korumadaki en önemli avantajlarıdır. Bu özellikleri nedeniyle sadece dillerini değil, inançlarını da korumuşlardır. Nitekim akrabaları Tuva Türkleri Moğolların etkisi ile Budizm'i benimsemelerine rağmen Toju Tuvaları hala Şamani bir inanç sistemine sahiptirler.

Hakas Türkleri ve Hakasya Özerk Cumhuriyeti

2021 nüfus sayımına göre Rusya Federasyonu'nda 75.622 Hakas mevcuttur. Bunların % 87'si kendi ülkelerinde, % 6'sı Krasnoyar krayında, % 2'si Tuva cumhuriyetinde ve % 2'si de Sibirya'da komşu memleketlerde yaşamaktadır. % 3'ü de Moskova, St.Petersburg ve diğer yerlerde ikamet etmektedir. 1926'da Hakasya nüfusunun % 50'sini oluşturan Hakaslar, bugün % 10'luk oranlarıyla kendi ülkelerinde bile küçük bir azınlık durumundadırlar (Tablo 6). Yani Hakas Özerk Cumhuriyeti tamamen bir Rus yerleşim bölgesi görünümündedir.

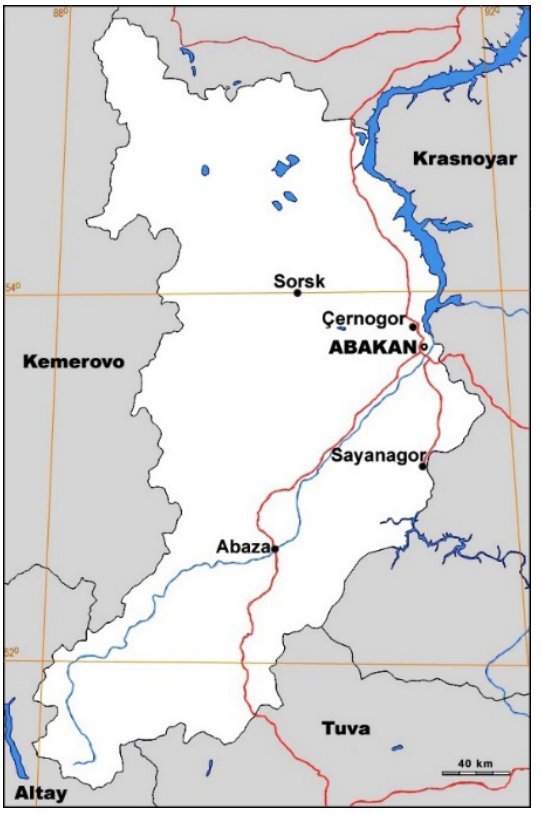

Harita 6: Hakas Cumhuriyetinin konumu

Tablo 6: Hakas Türklerinin Rusya Federasyonu içerisindeki dağılımı.

İdari Birimler	*1989*	*%*	*2002*	*%*	*2010*	*%*	*2021*	*%*
Toplam	*79.254*	*100*	*75.622*	*100*	*72.959*	*100*	*61.365*	*100*
Hakasya	62.859	79,3	65.421	86,5	63.643	87,2	55.144	89,9
Krasnoyar Krayı	6.466	8,2	4.489	5,9	4.102	5,6	2.741	4,5
Tuva Cum.	2.258	2,8	1.219	1,6	877	1,2	359	0,6
Moskova	480	0,6	424	0,6	330	0,5	350	0,6
Tom	838	1,1	402	0,5	664	0,9	297	0,5
Novosibir	281	0,4	279	0,4	401	0,5	290	0,5
Kuzbas	591	0,7	503	0,7	451	0,6	264	0,4
Tümen	262	0,3	256	0,3	388	0,5	199	0,3
İrkut	563	0,7	397	0,5	298	0,4	115	0,2
St.Petersburg	743	0,9	166	0,2	146	0,2	103	0,2
Diğer	3.913	4,9	2.066	2,7	1.659	2,3	1.503	2,4

Kaynak: Rosstat

Hakas Özerk Cumhuriyetinin Yeri ve Sınırları: Yenisey ırmağı havzasında yer alan ülke toprakları Batıda Kemerovo oblastı, güney-batı ve güneyde Altay Özerk Cumhuriyeti ve Tuva Özerk Cumhuriyeti ile doğudan da Krasnoya krayı ile sınırlıdır (Harita 6). Kuzey-güney yönünde 460 km doğu-batı yönünde 200 km genişliğe sahip olan ülkenin alanı 61.600 km^2'dir. 2021 yılı itibariyle 535 bin kişi nüfusu bulunan Hakasya'nın başşehri 185 bin nüfuslu Abakan'dır.*Doğal Çevre Özellikleri:* Yenisey ırmağı havzasında yer alan ülkenin 2/3'si dağlıktır. Kuzeyde Abakan (1984 m.) ve Kuznetz Aladağları (2178 m.) batıdan, güneyde Batı Sayan dağları (2930 m.) ise güneydoğudan ülkeyi kuşatır. Bu iki dağ kütlesi arasına ülkenin en önemli akarsuyu olan Abakan ırmağı yerleşmiştir. Ülkenin doğu sınırını ise Yenisey ırmağı oluşturur. Sert bir karasal iklimin hüküm sürdüğü ülkede kışın sıcaklık ortalaması –20 °C yazın ise 19 °C, yağış miktarı da 300-600 mm arasında değişmektedir. Ülke topraklarının % 40'ı ormanlarla kaplıdır. Dağların yüksek kesimlerinde tundra ve alpin bitkiler, vadi tabanları ise bozkır bitkileri ile kaplıdır.

Ekonomik Özellikleri: Kırsal kesimde ülkenin en önemli ekonomik faaliyeti hayvancılıktır. Daha çok küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaygındır. Ülkede 175 bin kadar sığır, 94 bin domuz, 570 bin kadar da küçükbaş hayvan varlığı bulunmaktadır. Büyük bir kısmı dağlık olan ülke yüzölçümünün ancak ¼'i (1,4 milyon ha.) tarımsal amaçla kullanılabilmektedir. Daha çok vadi tabanlarında yer alan tarım alanlarında; darı, yulaf, buğday, mısır, patates ve sebze gibi ürünler yetiştirilir. Orman varlığı bakımından zengin olan ülkede ormancılık da önemli bir ekonomik uğraş halindedir.

Ülkede, bakır, demir, molibden, kömür, kalay, barit ve altın çıkarılmaktadır. Sanayi faaliyetleri de madencilik ve orman ürünlerine dayalıdır. Abakan, Novokuznes, Açin ve Tayşet'e demir yolu ile Krasnoyar, Kızıl ve Akdouvurka'a da kara yolu ile bağlıdır. Abakan'dan Moskova'ya günde bir kez uçak seferi vardır.

Nüfus ve Yerleşme Özellikleri: Önceleri göçebe bir hayat tarzı sürdürür iken, sonraları yerleşik hayata geçen Türk kabilelerinin yaşadığı Hakasya, 8.-11. yy arasında madencilik ve ticaret merkezi olarak tanınmıştır. 17. yy'da Rusların işgaline uğradıktan sonra buradaki madenleri işletmek üzere 18. yy'da çok sayıda Rus koloni yerleşmeleri kurulma-

sıyla nedeniyle Hakaslar kendi yurtlarında azınlık haline gelmişlerdir. 20 Ekim 1920'den beri Rusya Federasyonu içinde Krasnoya krayına bağlı özerk bölge olan Hakasya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu'nun yeniden düzenlenmesi esnasında oluşturulan özerk cumhuriyetlerden biri olmuştur. 8 rayon 5 şehir ve 17 kasabadan oluşan ülkede nüfusun % 73 şehirlerde yaşar. Yenisey ırmağı kenarında 1707'de bir kale yerleşmesi olarak kurulan ve 1931'e kadar Ust-Abakanskoye adı ile anılan başşehir Abakan (165 bin), Güney Sibirya demiryolu üzerinde önemli bir ticaret merkezidir. Kömür yatakları ve termik santralin bulunduğu Çernogor (75 bin), Rusya'nın büyük alüminyum tesislerinden birinin yer aldığı Sayanagor (50 bin), demir-çelik tesislerine sahip Abaza (17 bin), molibden işletme kompleksinin yer aldığı Sor (13 bin) ve Ust-Abakan (15 bin) ülkenin diğer önemli şehirlerdir.

2021 nüfus sayımında 61.365 kişi milliyetini Hakas olarak belirtmiş, bunlardan anadilini belirtenlerin sayısı 60.561 kişidir. Anadilini belirtenlerden % 76'sı (45.782 kişi) Hakasça, % 24'ü (14.696 kişi) Rusça, 83'ü de diğer bir dil belirtmiştir. Fakat Hakaslardan kendi anadilini bilen sayısı 27.205 kişidir. Anadilini günlük hayatta kullanan sayısı ise 24.971 kişidir. Başka bir ifade ile her beş Hakas'tan üçü anadilini konuşamamaktadır. 1989'da bu oranın % 77 olduğu düşünülürse, kaba bir hesapla her yıl bir puanlık gerileme söz konusudur. Bu böyle sürerse 40 yıl sonra bu halk yok olacaktır. Hakasların kendi ülkeleri dışında dil bilme ve kullanma oranı hızla düşmektedir. Komşu ülkelerde bile Hakas nüfusun yarıdan fazlası anadilini bilmemektedir.

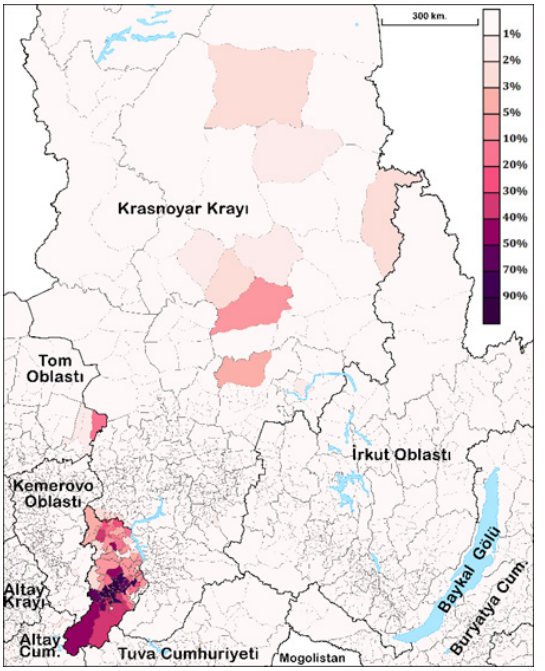

Harita 7: Hakas Türklerinin idari birimlerdeki oranları

Çulım Türkleri

Daha önce Hakas nüfusu içinde sayıldığı halde 2002'den sonra ayrı sayılmış olan Çulım Türkleri, Hakaslara ve Şorlara yakın bir topluluktur. Çeşitli kaynaklarda Çulımlar, Çulım Tatarları, Çulım Türkleri, Çulım Hakasları, Tutal veya Melet Tatarları ve Tom Karagaşları olarak adlandırılırlar. Menşeleri Yenisey Kırgızlarına dayandırılmaktadır. Obi'nin bir kolu olan Çulım ırmağının Yaya ve Kiya kolları boylarında, Tom oblastının Teguldet rayonu (228 kişi) ile Krasnoyar oblastının Tühtet rayonunda (145 kişi) özellikle Paseçnoye ve Çindat köylerinde yaşamaktadırlar (Harita 8). Yirminci yüzyılın başında Çulımlar, Starye Tutal, Verkh-Skoblin, Tüzunov, Verşinka, Baygal, Mun ve diğerleri dahil olmak üzere yirmi dört köyde yaşıyordu. Bugün bu köylerin sadece ikisi (Skoblin ve Şumilovo) haricinde hemen hepsi haritalardan silinmiştir. Günümüzde Çulımlar'ın yarısı rayonun merkez şehri Teguldet'de, diğer yarısı da Beliy Yar (88 kişi), Novoşumilov (71 kişi), Beregayevo (57 kişi) ve diğer köylere seyrek olarak dağılmış olarak yaşarlar.

Tablo 7: Hakas Özerk Cumhuriyeti'nin etnik yapısı.

Topluluk	*1926*	*(%)*	*1939*	*(%)*	*1959*	*(%)*	*1970*	*(%)*	*1979*	*(%)*	*1989*	*(%)*	*2002*	*(%)*	*2010*	*(%)*	*2021*	*(%)*
Rus	41.390	46,6	205.254	75,3	314.455	76,5	349.362	78,4	395.953	79,4	450.430	79,5	438.395	80,3	427.647	81,7	356.325	66,6
Hakas	44.219	49,8	45.799	16,8	48.512	11,8	54.750	12,3	57.281	11,5	62.859	11,1	65.421	12,0	63.643	12,2	55.144	10,3
Alman	46	0,1	333	0,1	10.512	2,6	10.547	2,4	11.130	2,2	11.250	2,0	9.161	1,7	5.976	1,1	2.831	0,5
Tuva			21	0,0	97	0,0	188	0,0	271	0,1	521	0,1	494	0,1	936	0,2	2.051	0,4
Ukraynalı	836	0,9	7.788	2,9	14.630	3,6	9.480	2,1	10.398	2,1	13.223	2,3	8.360	1,5	5.039	1,0	1.800	0,3
Tatar	301	0,3	3.034	1,1	3.796	0,9	3.647	0,8	4.249	0,9	4.721	0,8	4.001	0,7	3.095	0,6	1.590	0,3
Şor	99	0,1	862	0,3			887	0,2	1.105	0,2	1.207	0,2	1.078	0,2	1.150	0,2	1.445	0,3
Kırgız			18	0,0			7	0,0	37	0,0	625	0,1	626	0,1	1.875	0,4	1.140	0,2
Azeri			3	0,0	118	0,0	88	0,0	205	0,0	896	0,2	1.672	0,3	1.494	0,3	1.042	0,2
Çuvaş	141	0,2	585	0,2	1.924	0,5	3.316	0,7	3.284	0,7	3.243	0,6	2.530	0,5	1.824	0,3	902	0,2
Belarus	247	0,3	1.598	0,6	3.573	0,9	3.243	0,7	3.456	0,7	3.818	0,7	2.590	0,5	1.452	0,3	526	0,1
Mordva	547	0,6	3.659	1,3	3.933	1,0	3.633	0,8	3.415	0,7	3.166	0,6	1.853	0,3	1.124	0,2	414	0,1
Diğerleri	1.024	1,1	3.776	1,4	9.497	2,2	6.871	1,6	7.600	1,5	11.798	2,1	9.891	1,9	17.148	1,5	109.585	20,5
TOPLAM	88.850	100	272.730	100	411.047	100	445.824	100	498.384	100	566.861	100	546.072	100	532.403	100	534.795	100

Kaynak: Rosstat

Çulım dilini sistematik olarak inceleyen ilk kişi olan ve o zamanlar (1946) Çulımların yaşadığı tüm yerleşim yerlerini ziyaret eden dilbilimcisi A.P. Dulzon'a göre; Çulım Türkleri 12.-13. yüzyıllarda Çulım nehrinin yukarı kesimlerine yerleştiler; 13. yüzyıldan itibaren Kiya nehrinden (Çulım'ın sol kolu) aşağı indiler ve 15. yüzyılda Çulım'ın aşağı kesimlerine de yerleştiler (Dulzon, 1952). Çulımların sayısı hakkında çok az veri vardır. Toprakları Rusların eline geçtikten sonra (16.-17. yüzyıllar), bir kısmı Ruslar, Sibirya Tatarları ve Hakaslar tarafından asimile edilmiştir. 17. yüzyılda Çulımların sayısı 1.040'tan 830 kişiye düşmüş, ancak 1816'da 3.900 kişiye ve 19. yüzyılın sonunda 4.825 kişiye ulaşmıştı. Sovyet döneminde Çulımlar Hakas olarak sınıflandırılıyordu, bu nedenle sayıları Hakas nüfus içerisinde gösterilmişti, ancak 1959 nüfus sayımında 4.500, 1979'da 761, 1989'da 639 olarak tahmin ediliyordu (Tomilov, 1994). 1996 yılında, Tom Oblast yönetimi tarafından yapılan ilk kapsamlı sayımda Teguldet Rayon'unda yaşayan 742 kişi kendini Çulım veya Çulım Hakasları olarak tanımladı. 24 Mart 2000 tarihinde Rusya Federasyonu tarafından yayınlanan bir kararname ile Çulımlar, "Rusya Federasyonu Yerli Azınlık Halklarının Listesi"ne dahil edilmiştir. 2002 nüfus sayımında sayıları 656, 2010'da 355, 2021'de 382 kişi olarak kaydedilmiştir (Tablo 8).

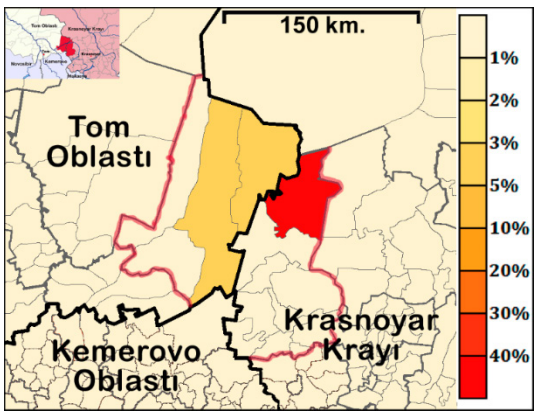

Harita 8: Çulım Türklerinin yaşadıkları yerlerdeki oranları

Tablo 8: Çulım Türklerinin idari birimler ve sayım yıllarına göre nüfusu

İdari Birim	*2002*	%	*2010*	%	*2021*	%
Toplam	656	100	355	100	382	100
Krasnoyar	159	24,2	204	57,5	228	59,7
Tom	484	73,8	145	40,8	145	38,0
Diğer	13	2,0	6	1,7	9	2,4

Kaynak: Rosstat

Balıkçılığın hayatlarındaki önemli rolü nedeniyle, Çulımların yerleşim yerleri nehir ve göl kıyılarında yer alır. Ağlarla, mızraklarla, tuzaklarla balık yakalarlar. Başlıca uğraşları balıkçılık, avcılık ve çam fıstığı toplamaktır. Kışın av kamplarına taşınırlar. 20. yüzyılın başlarında kürk ticareti, avlanmanın önde gelen yönüydü. Çok azı tarım ve sığır yetiştiriciliği ile de uğraşmaktadır. Rusların Çulım bölgesini işgalinden sonra tanıştıkları saban tarımında da ustalaşmışlardır. Sovyet döneminde Çulımların bir kısmı kereste endüstrisinde çalışmaya başlamıştır (Tomilov, 1994). Çulım Türklerinin dilleri, N. A. Baskakov'un (1960) tasnifine göre, Türk dillerinin Doğu Hun kolunun Uygur-Oğuz grubunun Hakas alt grubuna aittir. Çulım dili yazılı değildir, yalnızca günlük iletişim alanında işlev görür ve okullarda hiç öğretilmemiştir. 2002 nüfus sayımına göre, Çulımların %18'i (113 kişi) anadilini konuşabiliyordu, bu sayı 2010 sayımında 44, 2021 sayımında 32 kişiye (% 8) inmiştir. Anadilini günlük hayatta kullananların sayısı ise sadece 15 kişidir. Dinleri geçmişte Şamanizm, Totemizm, ruh imgelerine ve doğanın güçlerine tapınmak, özellikle kutsal toprak "izuk"a saygı duymak şeklindeydi. 17. ve 18. yüzyıllarda Rus papazların Çulımları Ortodoksluğa zorla dönüştürmesine rağmen, Hıristiyanlık öncesi inançlarının kalıntılarını hala sürdürmektedirler. 2000 yılında Rusya Federasyonu Yerli Halkları Listesi'ne dâhil edildiler.

Altay Türkleri ve Altay Özerk Cumhuriyeti

2021'de kendi ülke nüfusunun % 37'sini oluşturan ve toplam nüfusları 78.125

olan Altaylıların % 94'ü kendi ülkelerinde yaşamaktadır. Altay cumhuriyeti dışında, bin kadarı Altay krayında olmak üzere, üç bin kadar Altay Türkü komşu ülkelerde bulunmaktadır. Altay Türklerinden yaklaşık 56 bin kişi (nüfusun % 71'i) anadilini bilmektedir. Eskiden Şamanist inanca sahip olan ve günümüzde bir kısmı Hıristiyanlaşmış olan Altaylılar da benliklerini korumakta zorlanmaktadırlar. Altay Türklerinin sayısında 1989'a göre 10 bin kadar bir azalma söz konusudur. Bu nüfusun azalması kimlik beyanındaki değişiklik ile ilgilidir. Şöyle ki; Altay Türkleri, Altay Kişi, Teleut, Telengit, Tubaları, Kumandı ve Çelkandı (Lebed) boylarından oluşur ve bunların hepsi istatistiklere Altaylı olarak geçerdi. Son yıllarda nesli tükenen halklara yapılan yardımlardan faydalanmak amacıyla bu topluluklar kendilerini "Az Nüfuslu Halklar Listesi"ne kaydettirmek için ayrı kimlik beyanında bulunmuşlar, 2002 ve 2010 istatistiklerine böyle geçmişlerdir (Somuncuoğlu, 2002).

Kısacası Altay Türklerinin gerçek nüfusu 82.750 kişidir. Dolaysıyla anadilini bilme oranı da 76'dır. Yani bir ilerleme değil, bilakis gerileme söz konusudur. Bu boylardan Kumandıların % 32'si, Teleutların % 68'i, Tubaların % 27'si ve Çelkanların % 56'sı anadillerini bilmektedir. Telengitlerin anadili Altaycadır ve % 98'i anadilini bilmektedir.

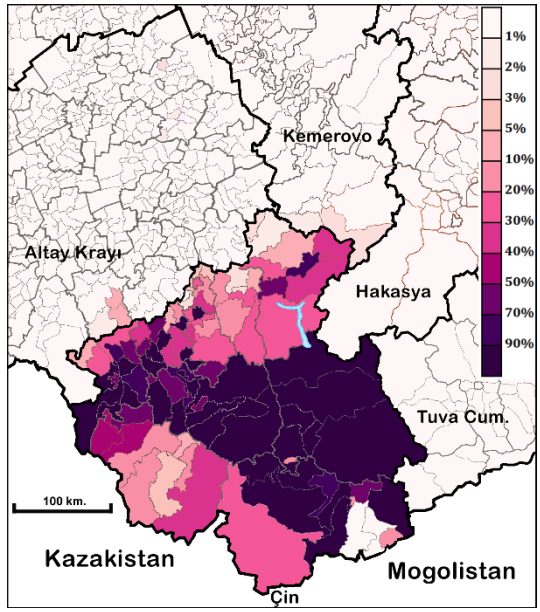

Harita 9: Altay Türklerinin yaşadıkları idari birimlerdeki oranları

Altay Özerk Cumhuriyetinin Yeri ve Sınırları: Altayların en dağlık bölgesinde yer alan ülke topraklarının kuzeyinde Kemerovo oblastı, batısında Altay krayı, kuzeybatısında ve doğusunda Hakas Özerk Cumhuriyeti ile Tuva Özerk Cumhuriyeti, güneyinde Moğolistan ile Çin (Doğu Türkistan) ve güneybatısında ise Kazakistan bulunmaktadır (Harita 10). 92.600 km^2 yüzölçümüne sahip olan ülke toprakları doğu-batı yönünde 360 km, kuzey-güney yönünde 400 km uzunluğundadır.

Tablo 9: Altay Türklerinin Rusya Federasyonu içinde dağılımı.

İdari Birimler	*2021*	*%*	*2010*	*%*	*2002*	*%*	*1989*	*%*
Toplam	*78.125*	*100*	*74.238*	*100*	*67.239*	*100*	*69.409*	*100*
Altay Cum.	73.242	93,7	68.814	92,7	62.192	92,5	59.130	85,2
Altay Krayı	1.037	1,3	1.763	2,4	1.880	2,8	4.834	7,0
Novosibir	504	0,6	543	0,7	434	0,6	319	0,5
Kuzbas	364	0,5	534	0,7	528	0,8	2.594	3,7
Tom	235	0,3	498	0,7	160	0,2	80	0,1
Tümen	195	0,2	167	0,2	150	0,2	137	0,2
Krasnoyar Krayı	182	0,2	147	0,2	215	0,3	316	0,5
Moskova	155	0,2	139	0,2	125	0,2	129	0,2
Diğer	2.211	2,8	1.633	2,2	1.555	2,3	1.870	2,7

Kaynak: Rosstat

Harita 10: Altay Cumhuriyetinin konumu

Doğal Çevre Özellikleri: Ülke toprakları Altay dağları, Tannu-Ola dağları ve Batı Sayan dağlarının birbirlerine en çok yaklaştıkları bölgede yer almaktadır. Katun ve Biya ırmaklarının vadileri dışında tamamen sarp dağlık bir ülkedir. En yüksek noktası 4506 m'dir. Doğal özellikler bakımından oldukça çeşitlilik gösteren Altay topraklarında yarı çöl alanlar, dik ve heybetli görünüşlü tepeler, dar ve derin vadiler, yüksek alanlardaki tundralar, step alanları, kar ve buzullarla kaplı alanlar, taşlık kayalık çıplak yüzeyler ve ormanlık alanlar bir arada bulunur. Kışları karlı ve soğuk, yazları sıcak olan ülke iklimi yükselti farklarına bağlı olarak ülkenin değişik kesimlerinde çeşitlilik gösterir. Ocak ayı ortalama sıcaklığı –12 ila –30 °C arasında değişir. Temmuz ayı ortalaması da 9-18 °C arasındadır. Yıllık yağış miktarı da 100-1000 mm arasında değişir. Ülke topraklarının 1/4'ü ormanlarla kaplıdır. Ülke topraklarında 7000 kadar göl bulunmaktadır. Bunların en büyüğü, 230,8 km^2 alana sahip olan Teletskoye gölüdür.

Ekonomik Özellikleri: Ülke ekonomisi büyük ölçüde hayvan yetiştiriciliğine bağlıdır. Koyun (300 bin), keçi (100 bin), yak ve at (70 bin) yetiştiriciliği yanında, geyik (35 bin) ve sığır (56 bin) besiciliği, balıkçılık, avcılık ve arıcılık da önem taşır. Süt, et, yün, keçi kılı, geyik boynuzu en önemli ihraç maddeleridir. 125 bin ha. kaplayan tarım alanlarının % 25'inde hububat, % 71'inde de yem bitkileri yetiştirilir, Ayrıca patates ve sebze yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Yeraltı kaynakları arasında altın, molibden, tungsten, madeni ile çeşitli süs ve inşaat taşları bulunan ülkede, 43 bin km^2 orman alanından yılda 700 milyon m^2 kereste elde edilmektedir. Ülkedeki akarsulardan elde edilen elektrik enerjisi yanında termik santrallerde bulunmaktadır. Ülkedeki sanayisi kolları tekstil, deri işleme, ayakkabı yapımı ile orman ve maden kaynaklarına dayalıdır. Ülkedeki tesisler küçük ve orta ölçekli kuruluşlardır. Dağlık-Altay Cumhuriyeti turizm açısından da zengin bir potansiyele sahiptir. Moskova'dan direkt uçak ve demiryolu ulaşımı olmayan ülkeden Novosibir-Biy-Taşanta otoyolu geçer. Başşehir Gorno-Altay'a en yakın havaalanı Barnaul 248 km, en yakın tren istasyonu Biy 96 km'dir.

Nüfus Özellikleri: Eski bir Türk yurdu olan Altay ülkesi, 1865'de Rusların eline geçti. Bu tarihten sonra bu topraklara Rus ve diğer halklar yerleşmeye başladı. 1922-1948 arasında Oyrat özerk oblastı olan ülke, daha sonra Altay krayına bağlı Dağlık (Gorno) Altay özerk bölgesi olmuş ve 1993'de Altay Özerk Cumhuriyeti statüsüne kavuşmuştur. 2021'de 211 bin kişi olan ülke nüfusunun % 69'u kırsal kesimde, % 31'i de şehirlerde, daha doğrusu başşehir Gorno-Altay'da (65 bin kişi) yaşar. Ülkede, eski adı Ulala, 1948'e kadar da Oyrot-Tura adını taşımış olan başşehri Gorno-Altay dışında, Mayma (16 bin), Şebalin (6 bin), Turoçak (6 bin), Koş-Ağaç (6 bin), Çoya ve Ulagan gibi kasabalar vardır.

Teleutlar, Kemerova oblastında Şor Türklerinin de yaşadığı bölgede Bolşoy Baçat ve Maliy Baçat nehirleri boylarında (2.060) ve ayrıca Altay cumhuriyetinin Şebalin rayonunda (51), Altay krayında Çumış rayonunda (12) ve Novosibir oblastında Sem nehri boylarında (25) yaşarlar (Harita 11). Kendilerine Telengeter, Payattar ve Tatarlar diyen Teleutları, yakın komşuları olan Altay-Sayan Türkleri Teleutlar, Bayat veya Paçat adıyla bilirler. Altay dilinin güney lehçelerinden biri olan

Tablo 10: Altay Özerk Cumhuriyeti'nin etnik yapısı.

Topluluk	*1926*	*(%)*	*1939*	*(%)*	*1959*	*(%)*	*1970*	*(%)*	*1979*	*(%)*	*1989*	*(%)*	*2002*	*(%)*	*2010*	*(%)*	*2021*	*(%)*
Rus	51.812	52,0	114.209	70,4	109.661	69,8	110.442	65,6	108.795	63,2	115.188	60,4	116.510	57,4	114.802	56,6	106.258	54,0
Altaylı	35.601	35,7	39.285	24,2	38.019	24,2	46.750	27,8	50.203	29,2	59.130	31,0	62.192	30,6	62.162	30,7	62.162	30,7
Tubalar	1.477	1,5											1.533	0,8	1.891	0,9	3.424	1,7
Telengit	3.414	3,4											2.368	1,2	3.648	1,8	2.587	1,3
Çelkan		0,0											830	0,4	1.113	0,5	1.170	0,6
Kumandi	1.384	1,4											931	0,5	1.062	0,5	1.037	0,5
Kazak	2.326	2,3	4.280	2,6	4.745	3,0	7.170	4,3	8.677	5,0	10.692	5,6	12.108	6,0	12.524	6,2	12.647	6,4
Ukraynalı	569	0,6	1682	1,0	1462	0,9	1309	0,8	1305	0,8	1714	0,9	1437	0,7	1.010	0,5	446	0,5
Alman	25	0,0	25	0,0	1.113	0,7	637	0,4	720	0,4	829	0,4	903	0,4	700	0,3	425	0,3
Tatar	405	0,4	283	0,2	236	0,2	221	0,1	334	0,2	388	0,2	460	0,2	414	0,0	317	0,0
Diğer	2.619	2,6	2.415	1,5	1.925	1,2	1.732	1,0	2.006	1,2	2.890	1,5	3.675	1,8	4.834	2,4	4.834	2,4
TOPLAM	*99.632*	*100*	*162.179*	*100*	*157.161*	*100*	*168.261*	*100*	*172.040*	*100*	*190.831*	*100*	*202.947*	*100*	*206.168*	*100*	*210.924*	*100*

Kaynak: Rosstat

Teleut dilini konuşurlar. Bir dizi araştırmacı, Baçat Teleut'un dilini ayrı bir dil olarak görür. Antropolojik olarak, Şor ve bazı Kumandılar ve Hakaslarla birlikte kuzey Altay grubunun bir parçasıdırlar. Günümüzde Teleutların çoğunluğu Kemerovo oblastının Belovo ve Gurev rayonlarında Çeluhoevo (505), Belovo (438), Bekovo (273), Verhov (194), Şanda (177), Novobaçat (140), Zareçnoye (136) köylerinde yaşıyorlar. Novokuznets'de (303), Altay Krayı'nın Zarin ve Kutmanov ile Altay Cumhuriyeti'nin Şebalin rayonlarında da küçük gruplar vardır. Sovyet nüfus sayımlarında Altay Türkleri tek grup olarak sayıldıklarından Teleutların ayrı olarak sayıları bilinmiyordu. 1989'da Rusya'da toplam Teleut nüfusu, 2.594'ü Kemerovo Oblastı'nda olmak üzere 3.000 kişi tahmin ediliyordu. Toplam nüfusları 2002'deki sayımda 2.650, 2010'da 2.643 ve 2021'de 2.217 kişidir (Tablo 11). Bunların sadece % 37'si anadilini bilmektedir.

Kumandılar, kendilerini *kumandı*, *kubandı* ve *kuvandı* olarak adlandırırlar. Altay krayının Solton (136), Krasnogor (217), Kutmanov ve Tselinni rayonları ile Biysk (658) şehrinde ve Altay cumhuriyetinin Turaçak, Mayma ve Çoya rayonu ile Gorno-Altaysk (438) şehrinde ve Krasnoyar krayının Taştagol şehrinde yaşarlar (Harita 12). Kumandıların, 1897 sayımında 4.092 ve 1926'da 6.334 kişi oldukları bilinmektedir. Daha sonraki Sovyet nüfus sayımlarında, Altaylılar olarak birlikte sayıldıklarından kesin sayıları bilinmemektedir. 1994'de sayıları 2.700 kadar tahmin edilen Kumandılar, 2000 yılında Rusya Federasyonu Yerli Azınlık Halkları listesine dahil edilmişlerdir. Toplam sayılar 2002'de 3.114, 2010'da 1.965 ve 2021'de 2.408 kişidir (Tablo 12). Bunların sadece 229'u yani % 12'si anadilini bilmektedir.

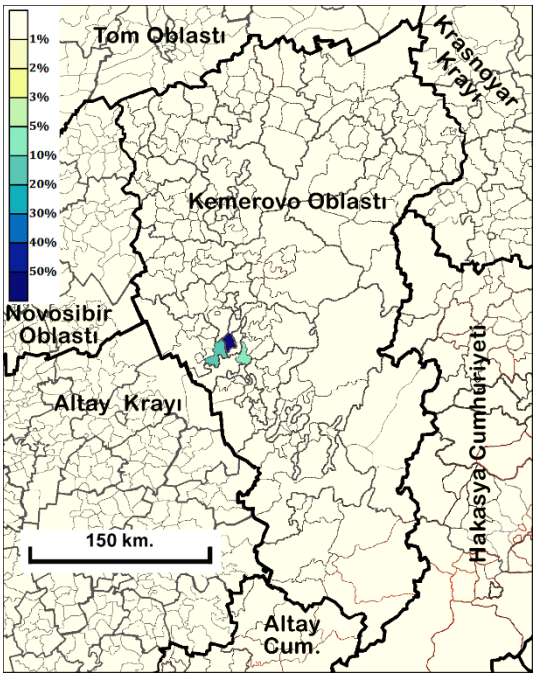

Harita 11: Teleut Türklerinin yaşadıkları yerler

Tubalar, Rusya Federasyonu'nun Altay Cumhuriyeti'nin kuzey kesiminde yaşayan yerli, küçük, Türkçe konuşan bir halktır. Kendilerini Tuba (Tuva) kişi, Tubalar ve ayrıca Yış kişi (orman insanları) olarak adlandırırlar. Kuzey Altaylılara dahil olan Tubalar, güney Altaylılarla sınırda yaşarlar ve dillerinin, kültürlerinin ve yaşam biçimlerinin birçok unsurunu onlardan almışlardır. Kumandılar ve Çelkanlar ile de iç içedirler. Tubaların görünümünde Kafkas özellikleri baskındır, Moğol

Tablo 11: Teleut Türklerinin idari birimler ve sayım yıllarına göre nüfusu

İdari Birim	*1926*	*(%)*	*2002*	*(%)*	*2010*	*(%)*	*2021*	*(%)*
Toplam	1.898	100,0	2.650	100,0	2.643	100,0	2.217	100,0
Kemerovo	1.486	78,3	2.534	95,6	2.520	95,3	2.060	92,9
Altay Cum.	344	18,1	32	1,2	37	1,4	51	2,3
Altay Kray	64	3,4	15	0,6	19	0,7	12	0,5
Diğer	4	0,2	69	2,6	67	2,5	94	4,2

Kaynak: Rosstat

Tablo 12: Kumandı Türklerinin idari birimler ve sayım yıllarına göre nüfusu

İdari Birim	*1926*	*(%)*	*2002*	*(%)*	*2010*	*(%)*	*2021*	*(%)*
Toplam	6.335	100,0	3.114	100,0	2.892	100,0	2.408	100,0
Altay Kray	4.948	78,1	1.663	53,4	1.401	48,4	1.089	45,2
Altay Cum.	1.384	21,8	931	29,9	1.062	36,7	1.037	43,1
Kemerovo	0	0,0	294	9,4	225	7,8	123	5,1
Diğer	3	0,0	226	7,3	204	7,1	159	6,6

Kaynak: Rosstat

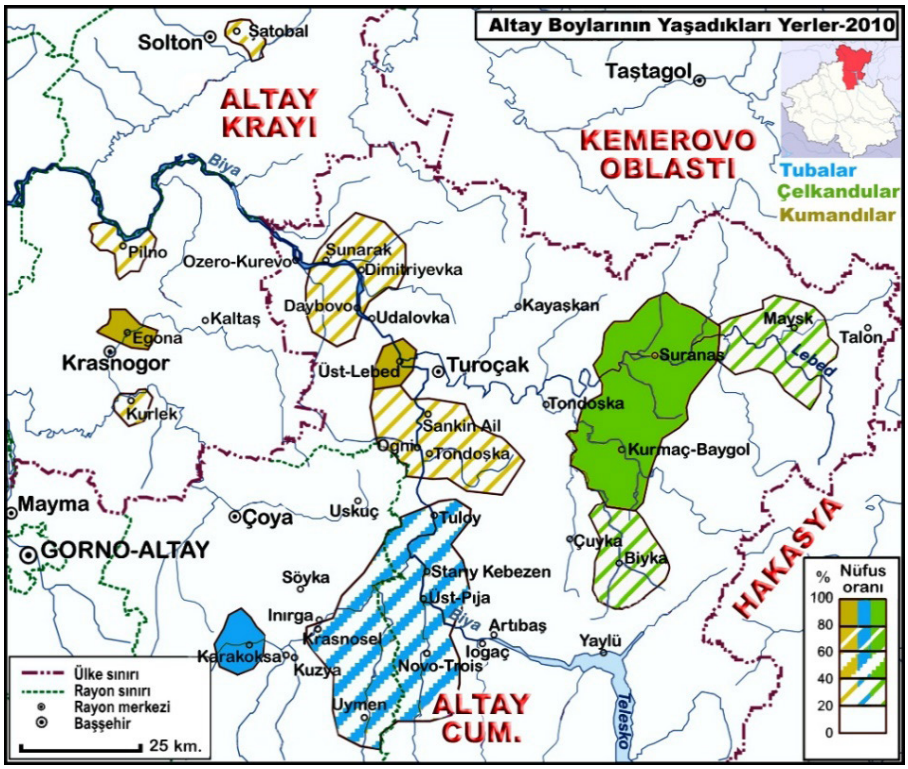

Harita 12: Altay boylarının yaşadıkları yerler ve bölge nüfusu içindeki oranları

antropolojik özellikleri çok daha az belirgindir. Sarı saçlı ve açık gözlü insanlar nadir değildir (Балаганская vd. 2011). Sovyet dönemi nüfus sayımlarında (1926 hariç) Altaylılar arasında sayılan Tubalar, 2000 yılında, Rusya Federasyonu'nun Kuzey, Sibirya ve Uzak Doğu Yerli Halkları Listesi'ne dâhil edilmiştir. 2002 nüfus sayımı ve sonrasında, kendi dillerine sahip ayrı bir milliyet olarak kabul edilmişlerdir. 2002'de toplam sayıları 1.565 kişi olan Tubaların sayısı, 2010'da 1.965 ve 2021'de 3.620'ye yükselmiştir (Tablo 13).

Tubalar, Altay cumhuriyetinin Çoya ve Turaçak rayonlarında, Katun'un doğusunda, Biya nehri boyunca ve Teletskoye gölü kıyılarında yaşarlar (Harita 12). 2002 yılında Altay Cumhuriyeti'ndeki yerleşim yerlerindeki Tubalar'ın sayısı: Iogaç (220), Kebezen (198), Tüloy (135), Eski Kebezen (111) ve Artıbaş (108) köyleri ile Gorno-Altay şehri (117). Ayrıca Irkutsk oblastında 12, Altay krayında da 7 kişi nüfusları vardır. Dini inaçları Şamanizm (bölgesel biçim), Burhanizm ve Ortodoksluk karışımıdır. *Tubaların* % 12'si anadilini bilmektedir.

Tablo 13: Tuba Türklerinin idari birimler ve sayım yıllarına göre nüfusu

İdari Birim	*1926*	*(%)*	*2002*	*(%)*	*2010*	*(%)*	*2021*	*(%)*
Toplam	1.533	100,0	1.565	100,0	1.965	100,0	3.620	100,0
Altay Cum.	1.477	96,3	1.533	98,0	1.891	96,2	3.424	94,6
Altay Kray	16	1,0	7	0,4	38	1,9	90	2,5
Diğer	40	2,6	25	1,6	36	1,8	106	2,9

Kaynak: Rosstat

Çelkanlar Altay Cumhuriyeti'nde, özellikle Lebed Nehri ve onun kolu olan Baygol Nehri boyunca uzanan Çoya ve Turaçak rayonların Kurmaç-Baygol (121), Suranaş, Turaçak (160), Biyka (122), Malıy Çibeçen, İtkuç ve Kebezen (187) köylerinde ve Gorno-Altay şehrinde (109) yaşıyorlar (Harita 12). Lebed Nehri havzasında yaşayan Çelkanların ana kütlesi üç yerleşimde yoğunlaşmıştır: Kurmaç-Baygol (156 kişi), Suranaş (42 kişi) ve May (101 kişi). Çelkan Türkleri, geçmişte Lebedler veya Lebed Tatarları olarak biliniyorlardı. Kendilerine Çalkandu ve *Kuğu-kişi* diyorlar. 1926'dan sonra Sovyet nüfus sayımlarında Çelkanlar Altaylılardan ayrı sayılmadı. Bu nedenle tam sayılarını bilmiyoruz. Fakat Mart 2000'de Rusya Federasyonu Yerli Azınlık Halkları Listesi'ne eklenirken verilen rapora göre, 1997'de, Altay Cumhuriyet'in Turoçak rayonunda 1.689 kişi yaşıyordu. Ancak 2002 nüfus sayımında Tüm Rusya Federasyonunda sadece 855 kişi kendilerini Çelkan olarak tanımladı. Bu sayı 2010'da 1.181'e ve 2021'de 1.290 yükseldi (Tablo 14). Çelkanların da sadece % 12'si anadillerini bilmektedir.

Tablo 14: Çelkan Türklerinin idari birimler ve sayım yıllarına göre nüfusu

İdari Birim	*2002*	*(%)*	*2010*	*(%)*	*2021*	*(%)*
Toplam	855	100,0	1.181	100,0	1.290	100,0
Altay Cum.	830	97,1	1.113	94,2	1.170	90,7
Altay Kray	10	1,2	19	1,6	40	3,1
Diğer	15	1,8	49	4,1	80	6,2

Kaynak: Rosstat

Çelkanların geleneksel dini Şamanizm'di, Rusların baskısıyla 1850'lerde Hıristiyanlığa geçmeye başladılar, bu süreç, Altay Ruhani Misyonu'nun açılmasıyla on dokuzuncu yüzyılın son yarısında hız kazandı. Fakat bu çabaların hiçbiri geleneksel dünya görüşlerini değiştiremedi (Potapov, 1969).

Telengitler, Altay cumhuriyetinin güney kesimlerinde Koş-Ağaç rayonunda Çuya, Argut, Çulışman, Başkaus ve Ulagan nehirleri boyunca uzanan vadilerde, Ulagan (510), Balıktuyul (394), Balıkça (305), Saratan (232), Koo (191) ve Yazula (105) köylerinde yaşarlar (Harita 13). Güney Altay halkının bir alt grubu olan Telengitler, kendilerine Çu-kişi (Çuya nehrinin insanları) diyorlar. On yedinci yüzyıl Rus tarihi literatüründe Uryanhay veya Uryanhay Kalmukları olarak da tanımlanırlar. Telengitler, Altayca'nın Telengit lehçesini konuşur. Toplam sayıları 2002'de 2.399, 2010'da 3.712 ve 2021'de 2.730'dur (Tablo 15).

Telengitler dahil çağdaş güney Altaylılar, Türkçe konuşan gruplardan gelmektedir. Eski Türk etnonimi "tele" bu gruba mensuptur. MS ilk 500 yıl boyunca, çoğunlukla Orta Asya'nın doğusunda yaşayan çeşitli göçebe-çoban kabileler tele olarak biliniyordu. Türkçe konuşan tele, genel olarak Türk boyları arasında önemli bir rol oynadı, Telengit halkı özellikle belirgindi. İlk bin yılın ortalarında, Telengit ile Kıpçak ve Moğol halkları arasındaki etkileşimler, Telengit'in etnogenezinde önemliydi. MS yedinci yüzyılda Telengitler, Moğolistan'daki Tunlo nehri üzerinde Teles kabileleri ile yan yana yaşadılar ve buradan sekizinci yüzyılda Altay'da ortaya çıkan Tuva'ya taşındılar. 1865 yılına kadar Telen-

Tablo 15: Telengit Türklerinin idari birimler ve sayım yıllarına göre nüfusu

İdari Birim	*1926*	*(%)*	*2002*	*(%)*	*2010*	*(%)*	*2021*	*(%)*
Toplam	3.415	100,0	2.399	100,0	3.712	100,0	2.730	100,0
Altay Cum.	3.414	100,0	2.368	98,7	3.648	98,3	2.587	94,8
Altay Kray	0	0,0	3	0,1	19	0,5	19	0,7
Diğer	1	0,0	28	1,2	45	1,2	124	4,5

Kaynak: Rosstat

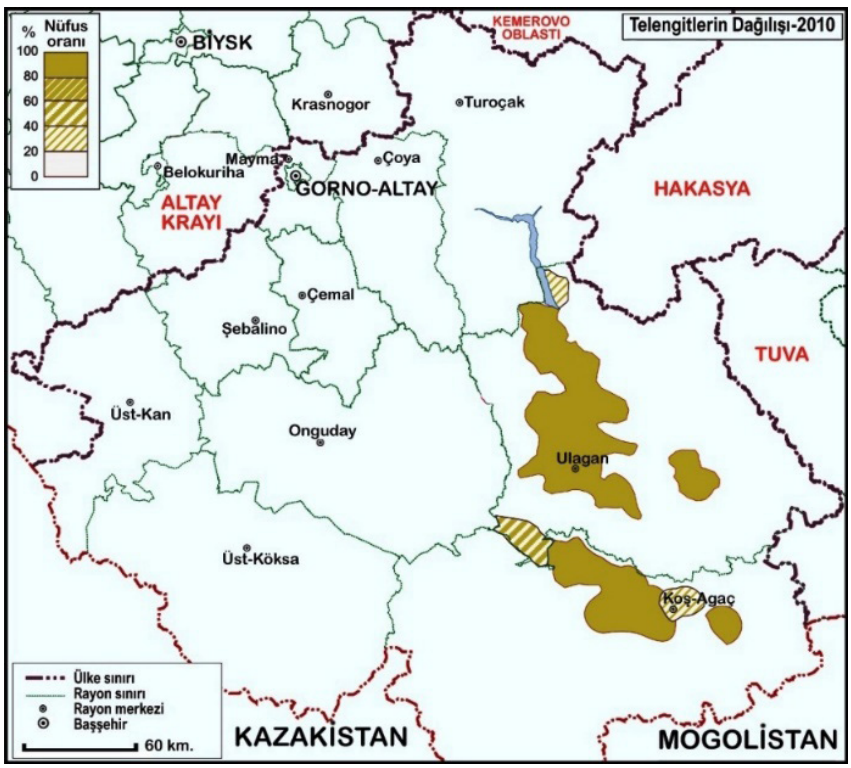

Harita 13: Telengit Türklerinin yaşadıkları yerler

gitler iki devletin tebaasıydı. Hem Rusya'ya hem de Çin'e haraç ödediler. 1930'lara kadar Moğolistan'daki akraba kabilelerle etkileşime girerek sistematik olarak uluslararası sınırları aştılar.

Telengitler, hayvancılık için otlak çiftçiliği yapan göçebe veya yarı göçebe bir gruptur. Yaşamları ve kültürleri, göçebe yaşam tarzı ve hayvancılık faaliyetleriyle yakından bağlantılıdır. Bu göçebe yaşam tarzı, Çuya vadisi Telengitlerin kültürlerini korumasına izin vermiştir.

Diğer Küçük Türk Toplulukları

Altay-Sayan dağları bölgesinde dağınık olarak yaşayan bir diğer Türk boyu da Şorlardır. Şorlar topluca Kemerovo oblastında Novokuznetsk civarında Taştagol ve Mejdureç rayonlarında, Alatau (Aladağ)'nun kuzey eteklerinde, Tom ırmağının Kondoma ve Mrassu kolları kıyılarında, genellikle büyük köylerde yaşamaktadırlar (Harita 14). Burada 1926'da toplam Şor nüfusun % 70'ini barındıran *Gornoy* Şorii (Dağlık Şor) özerk bölgesi kurulmuş, ancak 1939'da lağvedilmiştir. 1926'da toplam 12.601 olan Şorların

nüfusu 1970'e kadar az da olsa artmış ve bu tarihte 16.494'e yükselmiş, fakat bu tarihten sonra sürekli azalarak bugün 13 bin civarına inmiştir (2010 nüfus sayımında nüfusları 12.888'dir) (Tablo 16). Şor nüfusun % 83'ü Kemerovo oblastında % 9'u Hakasya'da yaşamaktadırlar. Şorlar çok eski zamandan beri demircilik sanatı ile meşhurdurlar. Yerleşik bir hayat sürmekte olup, tarım ve hayvancılıkla geçinirler. Eskiden Şamanist olan Şorların bugün bir kısmı Hıristiyanlaşmıştır. Varlıklarını korumakta zorlanan Şorlar günden güne ana dillerini unutmakta ve Ruslaşmaktadırlar.

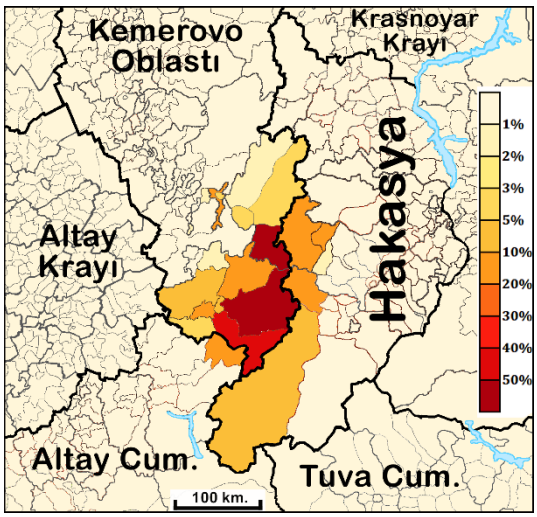

Harita 14: Şor Türklerinin yaşadıkları yerler

2002'de 6.210 kişi Şorca bilmektedir. Bu rakam toplam nüfusun yarısından da azdır. Nitekim anadilini bilen Şorların sayısı 5.473 kişidir. Yani Şor nüfusun % 60'ı anadilini bilmemektedir. Kendi bölgeleri olan Kemerova'da bile anadili bilme %'si 42'dir. Bu oran 1989'da % 59 iken 13 yılda % 17'lik bir gerileme olmuştur. Bu gidişle 20-30 yıl sonra bu dili bilen kişi kalmayacaktır.

Küçük bir Türk topluluğu olan *Tofalar* (Karagaslar) ise, Sibirya'nın güneyinde İrkutsk oblastının Tuva cumhuriyeti sınırı yakınlarındaki Doğu Sayan Dağları'nın doğu eteklerinde yer alan, Uda, Biryusa, Kan, Gutara ve İya ırmaklarının yukarı çığırlarında yaşarlar (Harita 15). 1930'da burada Tofa Milli Bölgesi (Tofalarsky Natsionalnyy Rayon) ilan edilmişse de sonradan iptal edilmiştir. Bugün İrkutsk oblastına bağlı Nizhneudinskij rayonuna bağlı Verkhnayay Gutara ve Nerkha Alygdzher köylerinde yaşamaktadırlar. 1926'da 417, 1959'da 586, 1970'de 620, 1979'da 763, 1989'da 722 ve 2002'de 837 olan nüfusları 2010 sayımında 762 kişiye düşmüştür (Tablo 17). Toplam nüfuslarının % 89'u bu bölgededir. İyi bir ren geyiği çobanı ve avcı olan Tofalar, Ruslar tarafından Hıristiyanlaştırılmıştır, ancak eski inançlarını da unutmamışlar ve bugün Şaman ritüelleri ile karışık bir Hıristiyan inancı yaşamaktadırlar. Çok az bir kısmı (2010'da 93 kişi) anadillerini konuşabilen Tofalar bugün nerdeyse yok olmuş bir topluluktur.

Tablo 16: Şor Türklerinin idari birimlere göre nüfusları.

	1989	%	*2002*	%	*2010*	%	*2021*	%
Toplam	*15.745*	*100*	*13.975*	*100*	*12.888*	*100*	*10.507*	*0,01*
Kemerovo	12.585	79,9	11.554	82,7	10.672	82,8	8.324	79,2
Hakasya	1.207	7,7	1.078	7,7	1.150	8,9	1.445	13,8
Krasnoyarsk	353	2,2	201	1,4	161	1,2	100	1,0
Altay Cum.	159	1,0	141	1,0	87	0,7	91	0,9
Novosibir	76	0,5	75	0,5	73	0,6	80	0,8
Altay Kray	200	1,3	165	1,2	118	0,9	64	0,6
Diğer	1.165	7,4	761	5,4	627	4,9	403	3,8

Kaynak: Rosstat

Tablo 17: Tofa Türklerini idari birimlere göre nüfusları.

	1989	%	*2002*	%	*2010*	%	*2021*	%
Toplam	*722*	*100*	*837*	*100*	*762*	*100*	*719*	*100*
Irkutsk	630	87,3	723	86,4	678	89,0	659	91,7
Krasnoyar	16	2,2	12	1,4	23	3,0	15	2,1
Tom	7	1,0	13	1,6	19	2,5	21	2,9
Diğer	69	9,6	89	10,6	42	5,5	24	3,3

Kaynak: Rosstat

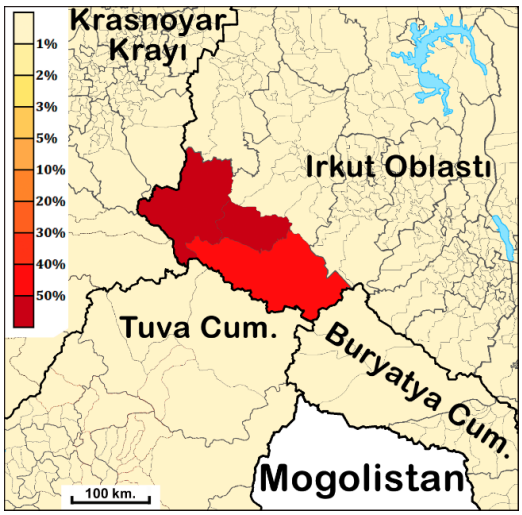

Harita 15: Tofa Türklerinin yaşadıkları yerler ve idari birim içindeki oranları

Soyotlar, Buryatya Cumhuriyetinin Okin rayonunda Oka nehri boylarında yaşayan Türk kökenli bir etnik gruptur. 2021 nüfus sayımına göre Rusya'da 4368 kişi Soyot vardı (Tablo 18). Bunun 4316'sı (% 99'u) Buryatya'da yaşamaktadırlar. Soyotların ataları, binli yılarda Türkleşen Sayanların Samoyed halklarından biridir. Dilleri, aynı bölgede yaşayan Toju Tuvalarının, Dukaların (Tsaatan) ve Tofaların diliyle yakından ilişkili bir Türk diliydi. Ancak geleneksel olarak ren geyiği yetiştiriciliği ve avcılık yapan Soyotlar, büyükbaş hayvancılık ve tarımı benimseyen Hongodor Buryat kabilesinin Doğu Sayan'a yerleşmesiyle, Buryatlarla evlendiler. Buryatlar'ın içine karışınca Buryat diline geçerek Buryatlarla asimilasyona uğradılar. Ancak Soyotların geleneksel yaşam tarzlarını korumaları, ren geyiği çobanları ve avcı olarak kalmaları, dilde Buryatlaşmalarına rağmen, kültürlerini ve etnik kimliklerini korumalarına neden olmuştur. Bugün eski dillerini unutmuş yeni dillerini de koruyamayan Soyotlar, yok olma aşamasına gelmişlerdir. Önceki sayımlarda Buryat olarak sayılan Soyotların nüfusu, Buryatya Cumhuriyeti'nin Okin rayonunda 1995 yılında yapılan yerel nüfus sayımında 1.973 olarak tespit edilmiş, 2000 yılında, Rusya Federasyonu'nun yerli halkları listesine dâhil edilmişler ve 2002'den sonra istatistiklerde ayrı olarak gösterilmeye başlanmıştır.

Soyotlar, Sayanların en yüksek zirvelerinden (Munku-Sardık) Angara'ya akan en büyük nehri olan ve Soyotlar tarafından "ok-nehri" anlamına gelen Ok-hem olarak adlandırılan Oka nehri havzasında; Sorok (614), Huzhir (314), Hurga (159), Bokson (139), Alag-Şulun (134), ve Hara-Kuzhir (52) köyleri ile rayonun merkezi Orlik (569) ile ülkenin başşehri Ulan-Ude (191)'de ve az miktarda da komşu Tunkin rayonunda yaşarlar (Harita 16). Soyotların ana uğraşları, yüzyıllardır olduğu gibi günümüzde de, göçebe ren geyiği gütmek ve sığır yetiştiriciliğidir. Avcılık, yardımcı bir uğraş alandır.

Harita 16: Soyot Türklerinin yaşadıkları yerler

Altay Kazakları

Kazaklar, Altay-Sayan dağlarının bir kısmını sınırlarına alan dört devletin tümünde de nüfusu bulunan bir Türk topluluğudur. Altay Kazakları, Rusya Federasyonu'nun Altay Cumhuriyeti ve Altay Krayı'nda, Çin'in Şinciang Uygur Özerk Bölgesi'nin (Doğu Türkistan) Altay vilayetinde, Moğolistan'ın Bayan-Ölgiy ve Hovd aimaglarında ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin Doğu Kazakistan bölgesinin Katon-Karagay bölgesinde yaşamaktadırlar. Farklı devletlere ait fakat birbirine bitişik bu idari birimlerin hepsi Kazakların yurdudur. Rusya'nın Altay Cumhuriyeti'nin Koş-Ağaç rayonunda yaşayan Kazaklar (yaklaşık 10.200 kişi) bölgenin toplam nüfusunun % 53,4'ünü oluşturur. Yaklaşık 1.250 kişi (% 2,23) de cumhuriyetin başkenti Gorno-Altaysk'ta olmak üzere Altay cumhuriyetinde toplam 12.647 kişi yaşıyor. Altay cumhuriyetinde Kazaklar Ruslar ve Altaylılardan sonra üçüncü büyük topluluktur. Bunlara Koşağaç veya Çuya Kazakları da denir. Kazaklar burada bir asırdan fazla bir süreden beri Güney Altay'da nüfusun geri kalanından izole bir şekilde yaşamakta ve Altay Cumhuriyeti nüfusunun % 6'sını oluşturmaktadır. Bunların % 80'i Koş-Ağaç rayonunun beş köyünde yaşamaktadır. Bu köyler Koş-Ağaç, Tobeler, Zana-Aul, Cazator ve Telengit-Sortogoy'dur. Kazakların % 15'i ise Ust-Kan rayonunda (Turatı köyü), geri kalanı da diğer yerlerde dağınık olarak yaşamaktadır. Ana geçim kaynakları hayvancılıktır. Kazakistan'ın Doğu Kazakistan oblastının Katon-Karagay rayonundaki Kazaklarla bağlarını sürdürülmektedirler.

Moğolistan'da sayıları 2020 yılı itibariyle 121 bin kişi olan Kazaklar, ülkenin kuzeybatısında Hovd Nehri havzasında ve Bayan-Ölgiy vilayetinde yaşarlar. Bu vilayetin nüfusunun % 70'ini, Hovd vilayetinin de % 12'sini Kazaklar oluşturur. Moğolistan'da Kazaklar, geleneksel olarak büyükbaş hayvancılıkla uğraşırlarsa da, son zamanlarda maden ocaklarında ve sanayi sektöründe de faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Doğu Türkistan'da 2020 sayımına göre 1 milyon 640 bin Kazak nüfus bulunmaktadır. Bunun 345 bini Altay vilayetinde yaşıyor. Bu miktar vilayet nüfusunu % 53'ünü oluşturmaktadır. Bunlarında en önemli geçim kaynağı hayvancılıktır.

Altay-Sayan bölgesinde yaşayan diğer etnik gruplardan farklı olarak Müslüman olan Kazaklar, ortak bir tarihle birleşmiş, tüm yerel farklılıklara rağmen tek bir dine, tek bir dile ve tek bir kültüre sahip bir etnik grup

Tablo 18: Soyot Türklerinin idari birimler ve sayım yıllarına göre nüfusu

	1926	*%*	*2002*	*%*	*2010*	*%*	*2021*	*%*
Toplam	229	100	2.769	100	3.608	100	4.368	100
Buryatya	161	70,3	2.739	98,9	3.579	99,2	4.316	98,8
İrkut	0	0,0	13	0,5	11	0,3	16	0,4
Diğer	68	29,7	17	0,6	18	0,5	36	0,8

Kaynak: Rosstat

olmaları nedeniyle dört ülkenin sınır bölgesinin en stratejik toplumudurlar. Kazakların tarihsel göç deneyimi, ekonomik, kültürel ve etnopolitik ilişkileri, sınır ötesi topluluğun sağlamlaşmasının temelini oluşturuyor. Gelecekteki jeopolitik yönelimlerinin ve önceliklerinin Orta Asya'nın bu bölgesindeki durumun gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olacağı varsayılabilir. Bağımsızlık sonrası Kazakistan hükümetleri buradaki Kazaklarla yakın ilişkiler kurma yönünde politikalar geliştirmektedir. Özellikle Moğolistan ve Doğu Türkistan'dan Kazakistan'a önemli miktarlarda göçler yaşanmıştır.

Sonuçlar

Altay-Sayan bölgesindeki Türk toplulukları sayıca az ve birbirleriyle ilişkilerini sürdüremeyecek kadar dağınık bir halde yaşamaktadırlar. Ayrıca toplumsal ve kültürel açıdan zayıf olmaları nedeniyle güçlü Rus varlığı karşısında günden güne erimektedirler. Geleneksel dinlerini bırakarak Hıristiyanlaşmakta ve anadillerini unutmaktadırlar.

Altay-Sayan bölgesinde uzun süre varlıklarını koruyabilecek iradeye sahip en önemli topluluk Tuva Türkleridir. Din, dil ve geleneklerini koruma kararlılığı gösteren ve milliyetçilik hislerinin kuvvetli olduğu bilinen Tuva Türklerinin hemen tamamı kendi bölgesinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Tuva cumhuriyeti Rus nüfus oranının en düşük olduğu bölgelerden biridir. Fakat zengin yer altı kaynakları nedeniyle çok sayıda Rus nüfusun yerleştiği sahalarda yaşayan Hakas ve Altay Türkleri ile sayıları sürekli azalan Şor ve Tofalar dillerini büyük ölçüde unutmuş görünmektedir. Bilhassa Şor ve Tofaların 20-30 yıl içinde tamamen yeryüzünden silineceklerini söylemek artık kehanet olmaktan çıkmıştır. Sayıca az olsalar da çok çeşitli ve kökeni Türk tarihinin derinliklerine dayanan çok zengin bir kültürel mirasa sahip olan bu toplulukların varlığını koruması tüm Türk dünyası için önemli bir kültür meselesidir.

Genel manzara bu şekilde olmakla beraber, bölge içinde; nüfus oranının düşmesine, kendi bölgesinden uzaklaşmaya bağlı olarak nüfusun anadilini unutma oranı da artmaktadır. Ayrıca şehirleşme oranı artan bilhassa küçük topluluklarda anadili unutma oranı çok hızlı bir şekilde artmaktadır. Yani gelecekte ayakta kalabilecek topluluklar, kendi bölgesinde, bir arada ve kırsal kesimde yaşayanlar olacaktır. Bunu sağlamak oldukça zor olduğuna göre bilhassa sayıca küçük toplulukların varlıklarını uzun süre sürdürmeleri imkânsız gibi görünmektedir.

Kısacası anadilini bilme bakımından Türk topluluklarını üç gruba ayırabiliriz. Birinci grubu, anadillerini bilme oranı % 90'ın üzerinde olan Tuvalar oluşturur. Bunlar nüfuslarının çoğu kırsal kesimde yaşayan ve bulundukları bölgede Rusların küçük bir azınlık, yerli nüfusun ise büyük bir çoğunluk oluşturduğu yerlerde yaşamaktadırlar. İkinci guruba giren toplulukların hepsi az nüfuslu küçük topluluklardır. Bunlar, nüfusun 2/3'si anadilini unutmuş, Rus nüfus oranının çok yüksek olduğu bölgelerde yaşayan ve eskiden Şamanist olan günümüzde eski inançları ile Hıristiyanlık arasında bocalayan topluluklardır. Üçüncü gruba Kazaklar girer. Diğer Türk topluluklarından farklı olarak Müslüman Kazaklar, komşu ülkelerdeki akrabaları ile ortak bir dine, dile ve kültüre sahip olmaları nedeniyle dört ülkenin sınır bölgesinin en stratejik toplumudurlar.

Kaynaklar

Akiner, Shirin, (1986), *Islamic Peoples of the Soviet Union: An Historical and Statistical Handbook.* New York: Routledge.

Anderson, David G., (2002), "Hakaslar" H.C. Güzel-K.Çiçek-S.Koca (Ed.) *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara Cilt: 20, Bölüm: 102, sf. 200-204.

Barras, Colin (2014), "Ice age animals live on in Eurasian mountain range" The New Scientist 221(2953).

Балаганская О. А. и др. (2011), "Генетическая структура по маркерам Y хромосомы

народов Алтая (России, Кахахстана, Монголии)", Вестник Московского Университета, Серия XXIII Антропология, № 2. Страницы: 25-36.

Баскаков, Николай Александрович, (1960), "Тюркские языки", Отв. ред. Г. Д. Санжеев; Институт языкознания АН СССР, Издательство восточной литературы, 248 с., 2200 экз

Bennigsen, Alexandre, and S. Enders Wimbush, (1986), *Muslims of the Soviet Empire: A Guide,* Bloomington: Indiana University Press.

Devlet, Nadir, (1993), Çağdaş Türkîler; Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Ek cilt, Çağ yayınları-İstanbul.

Дульзон, Андрей Петрович, (1952), "Чулымские татары и их язык", Учёные записки Томского гос. пед. ин-та.,Т. 9., С. 76-211.

Eickelman, Dale F., ed. (1993), *Russia's Muslim Frontiers: New Directions in Cross-Cultural Analysis*. Bloomington: Indiana University Press.

Fridman, Eva J. N., (2002), "Tuva Şamanizmi" H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca (Ed.) *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara Cilt: 20, Bölüm: 102, sf. 180-188.

Forsyth, James, (1992), *A History of the Peoples of Siberia: Russia's North Asian Colony 1581-1990,* New York: Cambridge University Press.

Gibbons, Ann (2011), "Who Were the Denisovans?" (PDF). Science. 333 (6046): 1084–7.

Gömeç, Saadettin Yağmur, (2018) "Tarihi Türk Coğrafyasının Genel Hatları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 120 Sayı: 237 Sayfa: 103-114

Heleniak, Timothy, (2004), "Geographical Dimensions of Russia's Demographic Crisis", *Chatham House Royal Institute of International Affairs,* London.

Kozlov, Viktor, (1988), *The Peoples of the Soviet Union*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg, Bloomington, and Indianapolis: Indiana University Press.

Куприянов А.Н., Шереметова С.А., Байков С.К. (2003), Список высших растений АлтаеСаянского экорегиона, Биологическое разнообразие Алтае-Саянского экорегиона. Кемерово, С. 30–126.

MacConnell, G.D. & V. Mikhalchenko, (2000), *The Written Languages of the World: the Russian Federation.* The sociolinguistic Encyclopedia. Laval University, Quebec.

Mandych, Anatoliy F. (2006). "Conditions and trends in natural systems of the Altai-Sayan ecoregion", Hartmut Vogtmann; Nikolai Dobretsov (eds.). *Environmental Security and Sustainable Land Use – with Special Reference to Central Asia.* NATO Security through Science Series. Springer Printed in the Netherlands: 231–275.

Moseley, Christopher (Ed.), (2010), *Atlas of the World's Languages in Danger*, Third edition, UNESCO Publishing, Memory of Peoples Series.

Özey, Ramazan, (1996), *Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası,* Öz Eğit. Yay:11, İstanbul.

Pavelková Řičánková V, Robovský J, Riegert J., (2014) Ecological Structure of Recent and Last Glacial Mammalian Faunas in Northern Eurasia: The Case of Altai-Sayan Refugium. *PLoS ONE* 9(1): e85056. doi:10.1371/journal.pone.0085056

Потапов, Леонид Павлович, (1969), Этнический состав и происхождение алтайцев. Историко-этнографический очерк, Наука, Ленинградское отделение, Ленинград, С. 196

Quiles, Carlos, (2021), Proto-Turkic homeland, *https://indo-european.eu*/2021/05/proto-turkic-homeland/ (son erişim tarihi 6.8.2023)

Somuncuoğlu, Anar, (2002), "Altay Cumhuriyeti" H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca (Ed.) *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara Cilt: 20, Bölüm: 102, sf. 141-148.

Tishkov Valery, (2002), "Population Census and Changing Identities in Russia" *Russian Census Workshop*, Brown University, Watson Institute, USA, March

Томилов, Николай Аркадьевич, (1994), "Чулымцы", Народы России: энциклопедия, Гл. ред. В. А. Тишков, Большая Российская энциклопедия, С. 410-412.

Yiğit, Ali, (2000), *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*, TİSAV Elazığ Şubesi Yayınları No:2, ELAZIĞ, Geliştirilmiş 2. Baskı,

Yiğit, Ali, (2002), "Başkurdistan" H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca (Ed.) *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara Cilt: 20, Bölüm: 102, sf. 88-93.

Yiğit, Ali, (2006), "Rusya Federasyonu'nda Türk Topluluklarının Yaşadığı Bölgelerdeki Nüfus Hareketleri ve Değişen Etnik Yapı", ÜLKÜMÜZ, 3/ 6; 69-88, Celalabad-Kırgızistan.

Yiğit, Ali, (2012), "Rusya Federasyonu'nda Yaşayan Türk Topluluklarının Anadillerini Kullanma Oranlarındaki Bölgesel Farklılıklar", *e-Journal of New World Sciences Academy, NWSA-Nature Sciences,* 4A0047, 7, (2), 16-34.

Yiğit, Ali, (2013), "Yeryüzünde Türk Nüfusunun Dağılışı ve Miktarı Sorunu" *Yeni Türkiye*, S:53, sf. 199-223.

ENCYCLOPEDIA OF INDIGENOUS PEOPLES of the North, Siberia and the Far East of the Russian Federation, Edited by Nikita Vronski, Authors: Prof. Vadim Turaev, Rodion Sulyandziga, Pavel Sulyandziga, Vladimir Bocharnikov, Printed with the financial support of International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA), Moscow-2011

Türk Dünyası El Kitabı, TKAE yayını; 45, Ankara-1976.

URL 1: http://www.learngeography.ru/leags-278-12.html

URL 2: https://raaar.ru/raznoe/kedrov_oreh/1.html

URL 3: Большая российская энциклопедия 2004–2017

URL 4: https://old.bigenc.ru/text/5640642

URL 5: https://ru.wikipedia.org/wiki

URL 6: https://commons.wikimedia.org/wiki/

URL 7: http://www.gks.ru/default.asp

URL8:http://wwf.panda.org/what_we_do/where_we_work/altai_sayan_mountain/

URL 9: http://www.maweb.org/en/SGA.Altai-Sayan.aspx